УДК 725.11 (497.11)

др Марко Пойовић

ЗДАЊЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ

ПРАВЦИ ИСТРАЖИВАЊА И ПРИНЦИПИ ОБНОВЕ

Дом Народне скупштине, једно од најмонументалнијих београдских здања, дуго је био изван домашаја детаљнијег интересовања стручне јавности. Као врховна државна институција, по природи свог деловања и потреба безбедности веома херметична, деценијама је добрим делом била затворена за истраживаче. Извесни продори у том смислу начињени су седамдесетих година прошлог века када је стручном тиму Завода за заштиту споменика културе града Београда омогућено истраживање и евиденција споменичког наслеђа скупштинског здања. То је била основа за стварање документационог досијеа на основу кога је покренут поступак проглашења за културно добро, што је озваничено Одлуком Скупштине града Београда од 18. 12. 1984. године.[1] Знатно касније, стручњацима Народног музеја у Београду било је омогућено да каталошки обраде и сниме целокупну колекцију слика Савезне скупштине, која је тада бројала 154 уметничка дела. Истом приликом снимљене су и скулптуре, које су се налазиле у овом споменичком здању.

Током догађаја 5. октобра 2000. године, зграда Савезне скупштине тешко је пострадала. Оправдани народни гнев, обрушавајући се на врхунску институцију система који је одбројавао своје последње сате, претворио се у рушилачку стихију. У ватри или општем метежу пострадала су бројна уметничка дела – слике и гипсане скулптуре – као и друге споменичке вредности овог знаменитог здања. Био је то повод да се чину разарања супротстави дело обнове и грађења, а Дому Народне скупштине врате све раније изгубљене споменичке вредности. За посленике заштите културно-историјске баштине претстављало је то велики изазов. Требало је приступити темељним проучавањима сачуване изворне грађе, сачинити визију обнове и будућег уређења, и омогућити Парламенту да што пре настави рад у свом похараном Дому. Будући да су сви ови процеси још увек у току, циљ нам је да укажемо на досадашње исходе истраживања, правце даљих трагања, као и визије обнове здања Савезне скупштине.

Настанак и грађење зграде

У оквиру напора за стварање и организовање институција независне државе, у Београду су почетком последње деценије 19. века започеле припреме за изградњу монументалног здања Народне скупштине Краљевине Србије. За место новог Парламента изабрана је ондашња »мрвена пијаца на Батал џамији«[2] – пространо, релативно раван плато на рубу изграђеног дела вароши. У том смислу Влада је предложила да се београдској општини, за поменути плац уступе приходи »фонда за регулацију вароши«, што је Народна скупштина прихватила. Одлука је озакоњена указом Краљевских намесника од 14. 3. 1892. године.[3] Желело се да ново здање обележи будући изглед српске престонице. Израда пројеката била је, већ исте године, поверена знаменитом српском архитекти Константину Јовановићу. Радећи у Бечу под утицајем познатих остварења Т. Ханзена, Јовановић је скупштински дом замислио као монументално здање једнодомног парламента, што је одговарало ондашњем уставу државе. Површина под зградом требало је да износи 4.850 m^2.[4] Постојале су три пројектне варијанте које су се разликовале у детаљима основе, али и елементима спољне декорације. Здањем је доминирао улазни портик са централним делом, надвишеним великом куполом. Скупштинска дворана пројектована је у оси главног улаза, док су за

1. Народна Скупштина, главна фасада, детаљ нереализованог пројекта арх. К. Јовановић

остале просторије била намењена два бочна крила. Према једној варијанти, на врху куполе била је замишљена велика бронзана скулптура орла. Друга варијанта је над куполом имала краљевску круну, а у фронтону над централним портиком композицију са грбом Краљевине Србије у средишту.[5] Монументално замишљен и веома скуп, Јовановићев пројект, за чију је израду плаћена сума од 20.000 форинти у злату, превазилазио је оновремене српске могућности, па је његова реализација одложена. Ипак, било је одлучено да се прикупља и да се из буџета сваке године за ову сврху издваја по 100.000 динара, али та одлука изгледа није поштована. Из познијих вести може се закључити да је српска влада била спремна да за градњу Скупштине обезбеди око 1.500.000 динара. То је према мишљењу пројектанта било недовољно, а евентуална измена пројекта, у смислу смањивања волумена здања, неприхватљива.[6]

Идеја о грађењу народног представништва оживљена је после доношења новог устава 1901. године, према коме је Краљевина Србија добила и Сенат, односно дводомни парламент. У том смислу вођена је занимљива скупштинска дебата у којој је било и мишљења против градње новог скупштинског здања.[7] Ипак, убедљивом већином, са 81 гласом за и 8 против, Скупштина је донела одлуку да се са припремама за грађење парламента настави.[8] Постојећи пројект К. Јовановића није више

одговарао актуелном устројству Скупштине, па је одлучено да се решење потражи поновним расписивањем конкурса. Ново здање требало је да под својим кровом обједини три значајне институције – Народну скупштину са амфитеатром за 200 посланика, Сенат са другим, мањим, за 80 сенатора, Државни савет са салом за 20 саветника, као и заједничке просторије (фоаје, библиотеку, бифе), кабинете и одговарајући број канцеларија.[9] Планирана површина под зградом требало је да износи 4 до 5.000 m^2. Конкус је расписан августа 1901, са накнадно продуженим роком за предају пројеката до краја исте године. Право учешћа на конкурсу имали су »само српски држављани и Срби ван Краљевине«. У трочлани оцењивачки суд именовани су архитекти Михаило Валтровић, Милан Капетановић и Андра Стефановић.[10] Касније је Валтровића заменио арх. Душан Живановић. До закључења конкурса приспело је укупно седам радова, који су током јануара 1902. године били изложени на увид јавности у сали Грађевинског савета Министарства грађевина. Крајем истог месеца оцењивачки суд доделио је прву награду арх. Јовану Илкићу (рад под шифром »Tempus et meum ius«), другу заједничком раду архитеката М. Рувидића и Д. Ђорђевића, а трећу арх. Николи Несторовићу.[11] Пре коначне одлуке о извођењу, предложено је да се првонаграђени рад у неким детаљима измени. Нажалост, цртежи конкурсних радова нису сачувани, али основни утисак о њима може се стећи на основу извештаја Оцењивачког суда, као и неким коментарима из оновремене штампе.[12] Ни планови првонаграђеног конкурсног рада нису сачувани, али о њима посредна сазнања пружају описи, критичке опаске и позниja документација. За разраду овога пројекта нешто касније, средином 1902. године, образован је нарочити одбор у који су поред аутора били именовани арх. М. Рувидић и В. Новаковић, као и два цртача Министарства грађевина.[13]

Пројект арх. Јована Илкића, рађен у духу академизма са елементима италијанске ренесансе, по спољном изгледу био је веома сличан старијем Јовановићевом решењу. Под утицајем тог ранијег модела били су, изгледа, и остали награђени радови. Међутим, у складу са новим потребама дводомног парламента, Илкић је скупштинске дворане сместио у бочна крила и симетрично поставио према средишњем холу. Централни део био је замишљен са великом ренесансном куполом над вестибулом. Завршни акценат читаве композиције представљала је краљевска круна од позлаћене бронзе, која је имала значење симбола суверене државе, будући да је Србија, две деценије раније, признањем независности и чином прогласа краљевине ушла у ред слободних земаља Европе. Према Илкићевој замисли фронтон централног портика био је намењен фигуралној композицији са персонификацијом

2. Народна Скупштина, главна фасада према пројекту арх. Ј. Илкића

Србије у средишту, док су за монументалне државне грбове биле одређене картуше на атикама бочних фасада.[14]

Иницијативе за подизање нове зграде српског парламента, затим избор места, као и пројектна решења – како оно старије Јовановићево, тако и позније Илкићево – изазивале су живо интересовање београдске јавности и бивале изложене жестоким критикама. То је тема која захтева посебну расправу, без које се не може замислити свестрана анализа урбанистичког решења и генезе архитектуре Дома Народне скупштине. Овом приликом осврнућемо се само на нека критичка мишљења. Плац »на Батал џамији« односно некадашњу »марвену пијацу« већина оновремених београдских архитеката, већ у време расписивања конкурса, сматрала је непримереним местом за ново здање Народне Скупштине, као урбанистички неосмишљен простор.[15] На рад Оцењивачког суда, конкурсна решења као и првонаграђени пројект посебно је оштро реаговао арх. Димитрије Леко у Техничком гласнику 8 од 24. 2. 1902. године. Жестоке критике изношене су и касније у време припрема за отпочињање грађења скупштинског здања. Оне су се кретале од оспоравања ауторства Ј. Илкићу, због велике сличности његовог пројекта са старијим делом арх. Константина Јовановића, до полемика о стилу и решењу фасада. Изношена су мишљења против прихватања решења блиских остварењима монументалних здања Беча и Берлина и, уопште, оновремене европске архитектуре. Истицана је потреба да Народна скупштина буде грађена у националном стилу па се, стога, чак захтевало и расписивање новог конкурса. Кроз све те реакције, поред конструктивних критика, провејавао је дух ускогрудости и личне суревњивости, а посебно, израженог конзервативизма оновремене београдске средине.[16] Ту ваља навести и критику планиране

Влајковићева

3. Народна Скупштина,
основа приземља, R=1:400

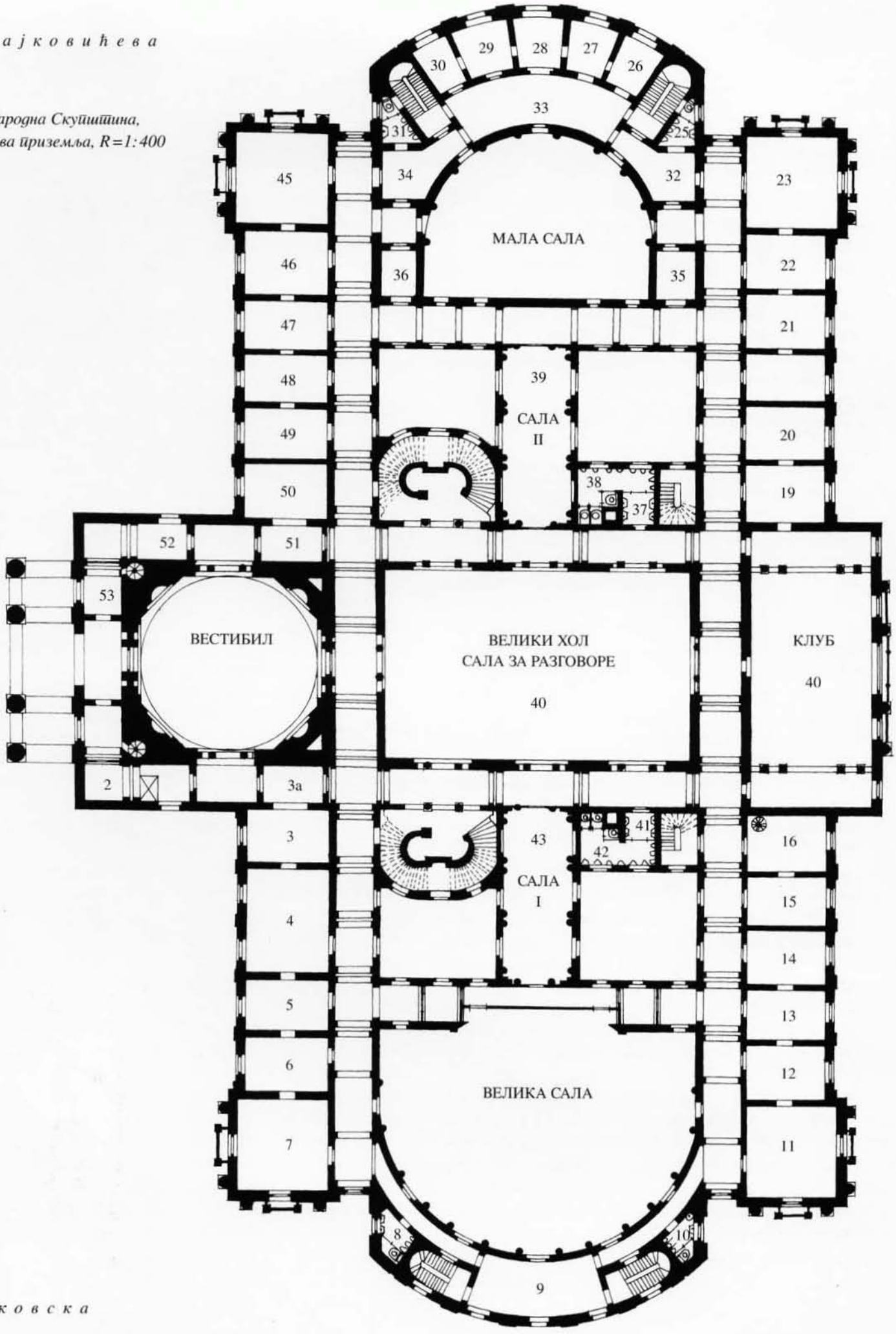

Булевар краља Александра

Таковска

употребе армираног бетона – тада још увек новог метода грађења.[17]

После смене на српском престолу, јуна 1903. године, као и јачања парламентаризма, интензивиране су припреме за коначно отпочињање грађења здања Народне скупштине. Будући да је у међувремену измењен устав и успостављен поново једнодомни парламент, остаје отворено питање, које тек треба истраживати, шта је утицало да се не примени постојећи старији пројект арх. К. Јовановића, који је управо одговарао таквим потребама, већ настави разрада Илкићевог пројекта са великом и малом скупштинском салом. Ипак, у функционалном смислу извршене су и неке измене. Поред Државног савета у ново здање требало је тада, уместо Сената, сместити и Министарство иностраних дела.[18] Према предрачунима, реализација овога пројекта требало је државу да кошта око 2,5 милиона динара. Недостатак целе потребне суме био је, изгледа, разлог да се грађењу приступи етапно.

Камен темељац за нови Дом Народне скупштине поставио је краљ Петар I, 27. августа 1907. године, у присуству престолонаследника Ђорђа, народних посланика, Владе и дипломатског кора.[19] У првој етапи било је предвиђено грађење темеља и приземља, односно сутерена. Тај посао поверен је на лицитацији предузимачима В. Тешићу и М. Смиљанићу за суму од 412.000 динара.[20] Они су тај посао обавили до краја грађевинске сезоне 1908, будући да их је колаудациона комисија примила у децембру исте године.[21] Радови, међутим, нису одмах настављени. Тек у септембру 1909. године расписана је нова лицитација за изградњу преостала два етажа и крова, са предрачунском сумом од 1.500.000 динара.[22] Међутим, тада је констатовано да су услед прекида радова, акумулације кишнице и подземних вода, темељи овлажени и попустили, те их је било нужно претходно санирати. То је утицало на одлагање, односно успоравање даљих радова, током 1911. и 1912. године, када су због Балканског рата чак привремено били и обустављени. Интензивније се градило током 1913. и до августа наредне године, када су радови услед аустроугарског напада на Србију обустављени. У тренутку избијања рата, делимично је већ била готова стропна конструкција над спратом, али купола и кров још нису били подигнути.

Недовршено здање остало је изложено вишегодишњем пропадању. У међувремену, у току окупације, умро је у интернацији арх. Ј. Илкић, а пројектна документација је највећим делом уништена. По окончаном рату и уједињењу, односно стварању Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, проблем зграде парламента поново је постао актуелан. Крајем 1919. године у Министарству грађевина прегледана је преостала документација и испитано стање недовршеног здања »на Батал џамији«, али је закључено да је оно мало за потребе народног представништва нове уједињене Краљевине. У јануару наредне године разматрана је могућност грађења привремене скупштинске зграде на Малом Калемегдану, али се од тога одустало услед високих трошкова. Још у току исте зиме, као привремено решење за смештај Уставотворне скупштине, предложена је адаптација старе коњичке касарне у Кнез Милошевој улици.[23] У овом реконструисаном здању проглашен је Видовдански устав 1921. године, а Народна скупштина Краљевства СХС ту је заседала све до 6. јануара 1929. године, односно до привременог укидања парламента.

У међувремену, већ 1. марта 1920. године начелник Архитектонског одељења Министарства грађевина арх. Пера Поповић, подноси надлежном министру предлог да се започето здање Народне скупштине Краљевине Србије заврши, уз констатацију да га је могуће уз извесне прераде усагласити са новим потребама. Министар грађевина је ово мишљење прихватио и предложио Влади да у том смислу донесе одговарајућу одлуку подносећи следећи акт,[24] који због значаја у целости наводимо:

МИНИСТАРСКОМ САВЕТУ

Нова зграда за Народну скупштину на Батал џамији изграђена је до висине горњег спрата са таваницама од армираног бетона над сутереном, приземљем и делом над спратом.

До овог степена изграђена, са осигураним темељима, потпуно напуштена за време рата, одржала се особито добро. Према овоме требало би радове продужити, довршавајући и заостало осигурање темеља.

Но како је Скупштинска сала пројектована само за мах. 200 седишта, то сада није довољна за потребу Новога Краљевства; док су споредне просторије и за нову потребу галантно предвиђене.

За проширење сале изграђена су у повереноме ми Министарству три комбинације за које су и модели израђени. По мишљењу стручњака, са којима се и ја слажем, част ми је предложити Министарском Савету комбинацију којом се добива: 350 седишта, најпређледнија сала, и архитектура слична првобитно пројектованој. Овај начин проширења сале скопчан је са тешким и скупим рушењем, галерија од армираног бетона, али је то једини пут да се добије погодно решење, а да се не чине велике измене у диспозицији целе грађевине. Друге две комбинације имају слабе стране – иако су јевтиније – што дају 300 седишта, од којих су многа неугодна јер су између стубова и под галеријом, а у погледу архитектуре отпадају аркаде на галеријама на штету изгледа и првобитне замисли.

Влајковићева

4. Народна Скупштина,
основа I спрата, R=1:400

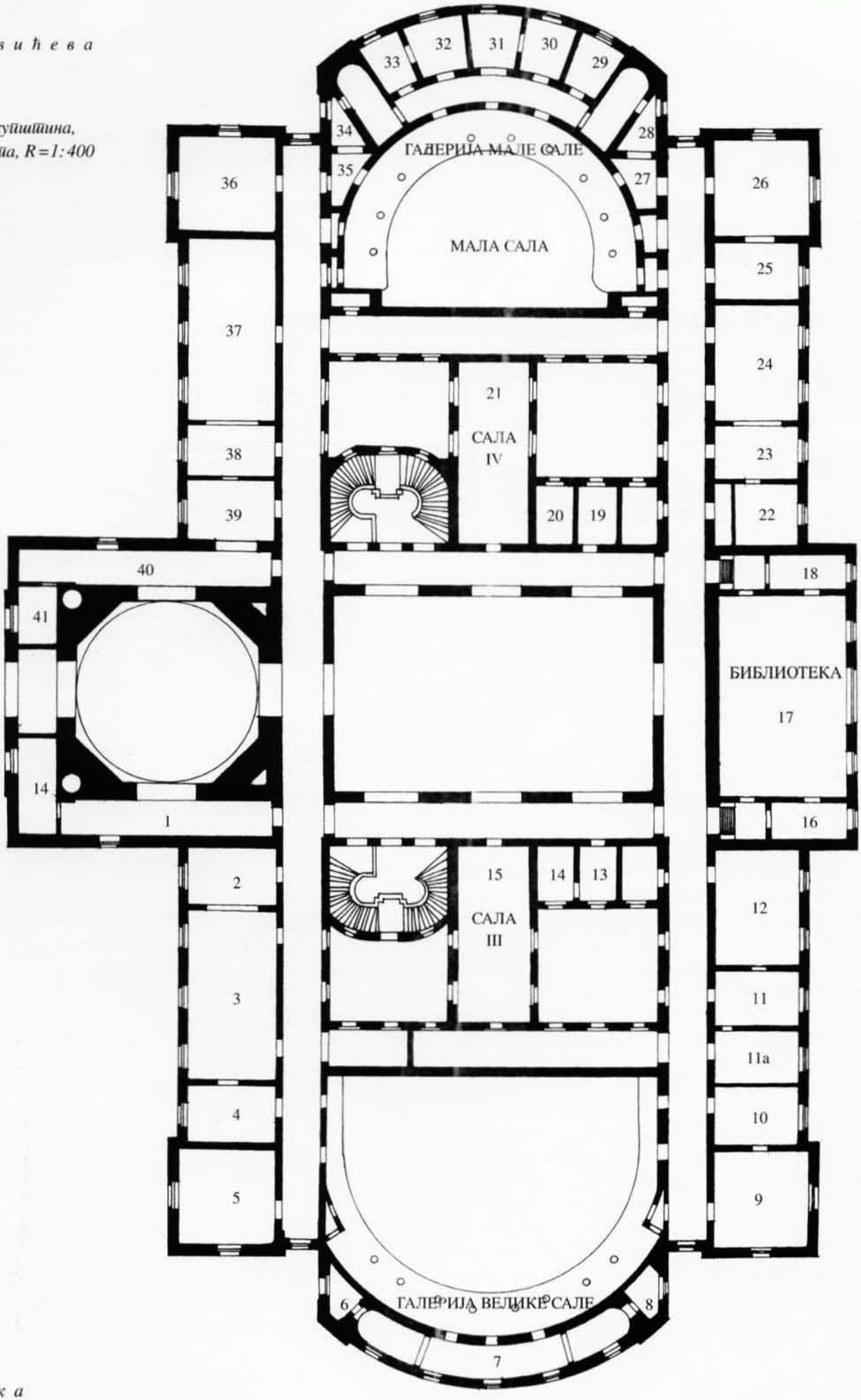

Таковска

Булевар краља Александра

У овој грађевини има и једна мања сала, која би се аналогно могла проширити тако да се добије половина седишта велике сале.

На ову грађевину до сада је утрошено око 2.100.000.– динара и ако би се даље грађење наставило тако, да до идуће зиме зграда буде озидана и покривена, – чиме би била потпуно обезбеђена за даљи рад, – потребно би било, с обзиром на данашње прилике пет милиона динара. – А за потпуно довршење са свим инсталацијама – но без намештаја – требаће по данашњим ценама још 10 милиона; – дакле свега 15 милиона динара, а рад би трајао најмање три године.

За послове у идућој рачунској години унета је у пројект буџета сума од пет милиона. – За ову рачунску годину има још старог неутрошеног кредита од 1,5 милиона динара што ће бити довољно до краја ове рачунске године.

Према свему овоме част ми је замолити Министарски савет да изволи одобрити:

1. Да се усвоји предложена комбинација за проширење сале

2. Да се аналогно прошири и мала сала

3. Да се посао одмах почне, довршавајући обезбеђења и продужујући радове тако да до зиме грађевина буде покривена.

16. марта 1920. *г. Министар грађевина*
Београд *Ј. П. Јовановић*

На седници Министарског савета, одржаној истог дана, прихваћен је наведени предлог и донета одлука да се започето здање заврши за потребе Народне скупштине Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца.[25] У том смислу министар грађевина већ 17. марта издаје налог Архитектонском одељењу да се припреми све што је потребно како би се радови што пре започели.[26] Будући да су изворни пројекти били током рата уништени, предстојала је израда нове пројектне документације, која је требало да обухвати и нужне преправке онога што је већ било изграђено. За тај посао, посебно обнову изворног пројекта, био је ангажован син и сарадник преминулог аутора, арх. Павле Илкић. Он је, вероватно, према неким преосталим скицама, а делом и сећању, углавном реституисао првобитна Илкићева решења фасада, уносећи и извесне измене.[27] Може се уочити да је завршни акценат целог здања изостао. Купола је завршена без првобитно замишљене краљевске круне, а ни грбови на бочним атикама нису изведени. Уз Илкића млађег, по свему судећи, учествовали су и други сарадници Архитектонског одељења Министарства грађевина, посебно на предложеној преради конструктивног склопа велике и мале сале. Моћне армирано-бетонске гвоздене конструкције горњег дела грађевине – крова и купола – пројектоване су према замислима проф. унив. инг. Ђорђа Мијовића.[28] Из сачуване извођачке документације може се посредно закључити да је посао на изради планова текао доста споро, тако да је основна пројектна документација била завршена тек крајем 1921. године и то само за грубе грађевинске радове и, вероватно, фасаде, док су детаљи ентеријера рађени знатно касније.

У тежњи да се скупштинско здање што пре стави под кров, одлучено је да радови започну већ у лето 1920. године, на основу привременог предмера, а да се извођачу сукцесивно доставља планска документација. После две неуспеле лицитације посао је коначно, решењем Министра грађевина бр. 8972 од 5. јула 1920. године, уступљен А.Д. »Пионир« са предрачунском сумом од око 4.000.000 дин. У име извођача радовима је руководио арх. Миливоје Смиљанић,[29] док је за надзорног инжењера био именован арх. Ј. М. Ђикадић[30]. Током 1920. и 1921. године радило се веома споро, без пројектне документације и углавном према налозима надзорног инжењера.[31] У том раздобљу завршена је санација темеља, а изведена су и обимна рушења, како због оштећења од вишегодишњих атмосферилија, тако и раније поменутих преправки. Тако се, на пример, из обрачунске документације, коју тек треба детаљније проучити као драгоцен извор за праћење тока грађења, сазнаје да је извршен ископ 500 m^3 земље, рушење преко 700 m^3 зидова рађених од опеке, као и 142 m^3 армирано-бетонских конструкција.[32] Интензивнији радови извођени су тек након завршетка пројектне документације, током 1922. године и до средине 1923. године, када је грађевина коначно стављена под кров. Изведен је читав низ непредвиђених радова,[33] тако да је, уз у међувремену настала поскупљења, коначна сума достигла износ од преко 7 милиона динара. Колаудациона комисија завршила је рад и начинила коначни обрачун децембра 1925. године,[34] али је извођач своја потраживања успео да наплати тек 1927. године.[35]

Током наредне три године рађено је на фасадама Дома Народне скупштине, које су над соклом од зеленог рипањског камена, изведене у вештачком камену, према реституисаним и делимично измењеним Илкићевим пројектима. Будући да детаљнија проучавања ових радова, који су окончани 1926. године, тек предстоје, указаћемо само на нека сазнања до којих смо дошли током наших истраживања. За потребе израде фасадне пластике од вештачког камена у сутерену скупштинског здања био је уређен вајарски атеље.[36] Ту је, у својству чиновника Министарства грађевина, једно време вршио надзор и био члан жирија вајар Ђорђе Јовановић. Међу реализованом фасадном скулптуром његова дела су четири

медаљона са ликовима Минерве, Перикла, Демостена и Цезара, постављена са бочних страна прозора на спрату сва четири угаона ризалита. Будући да су ови медаљони били извајани још 1914. године, остаје занимљиво питање да ли их је још тада овај знаменити српски вајар радио за фасаде Дома Народне скупштине, или је, деценију касније, своје постојеће радове прилагодио овој потреби.[37] Имајући у виду пример монументалне статуе, првобитно назване »Велика Србија«, постављене 1925. године на куполу новоизграђеног Министарства финансија (данас Влада Србије), друга могућност изгледа вероватнија.[38] Из овог привременог скупштинског вајарског атељеа, без сумње, потичу и мониментални скулптуре анђела са бакљом и маслиновом граном, постављене над главним скупштинским улазом, као и средишњим ризалитом према Косовској улици, за које се сматра да су дело вајара Петра Палавичинија.[39]

Према пројекту, који је коначно уобличен почетком двадесетих година прошлог века, као места за скулптуре били су одређени фронтони и атике бочних крила. Планирано је да се у фронтонима поставе скулптуралне композиције, надвишене са по једном посебно истакнутом статуом на врху. На атикама бочних крила биле су замишљене персонификације народног живота – и то на угловима групе од по две, односно три скулптуре, а између њих појединачне статуе. Распоред скулптура, уочљив на сачуваној пројектној документацији, показује да су поред фронтонских композиција биле предвиђене четири групе по три статуе, затим четири по две и двадесет појединачних. Ради остварења ове замисли био је, 1925. године, расписан велики југословенски конкурс, на коме су изабрана и откупљена 32 рада. Били су то модели од гипса, рађени умањени на једну половину висине предвиђене за извођење у вештачком камену.

Не упуштајући се у ову тему, која је посебно обрађена, остаје нам само да закључимо да од преко тридесет откупљених радова наших тадашњих најпознатијих вајара ни један није постављен на скупштинске фасаде. Гипсани оригинали, према каснијим замислима, требало је да буду изложени у ентеријеру здања. Било је предвиђено

5. Народна Скупштина, бочна фасада, према пројекту Ј. Илкића

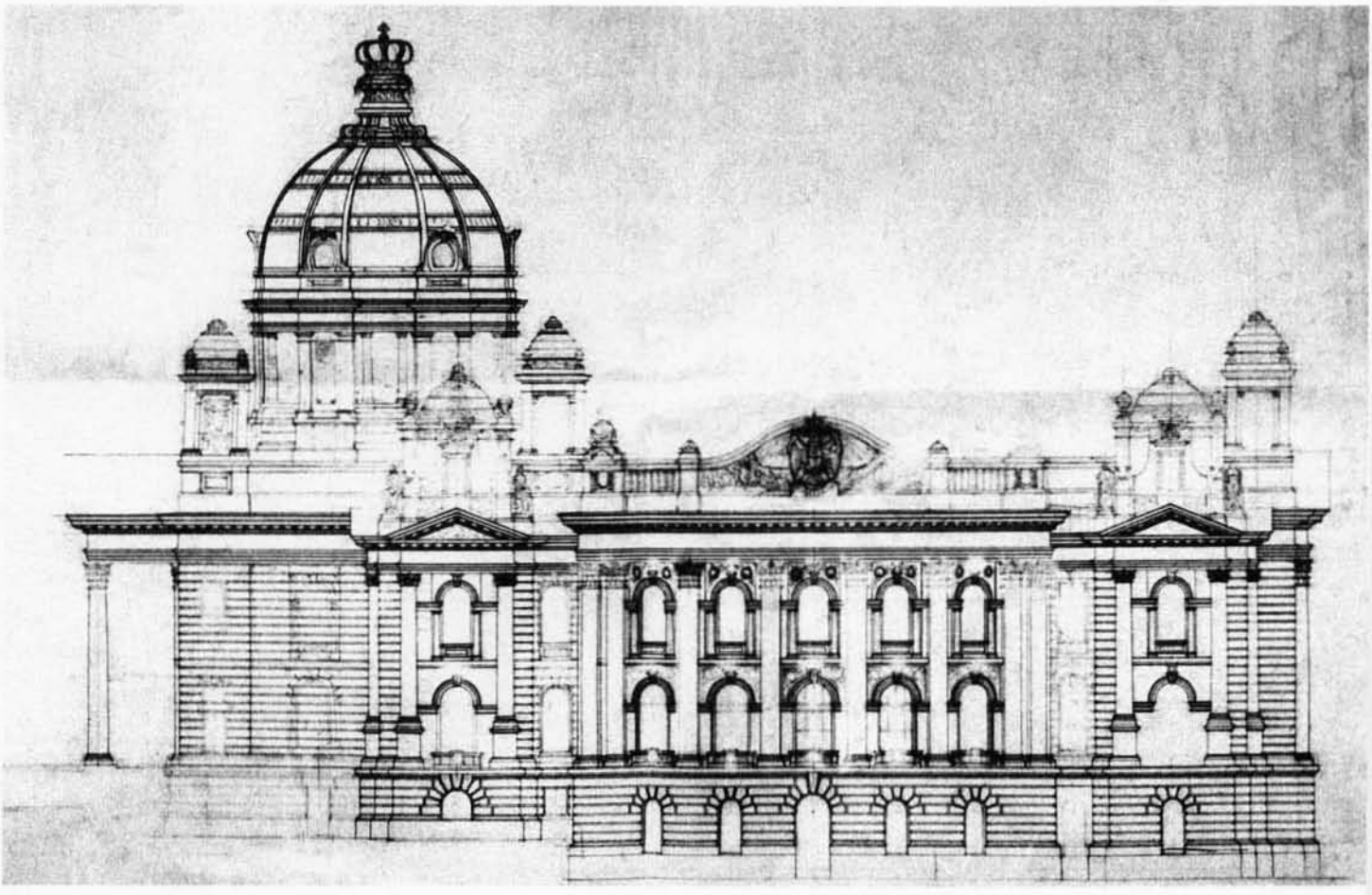

да се за све скулптуре, према нацртима Н. Краснова, израде посебни дрвени постаменти, и то: 20+2 за по једну фигуру, 4 за групе од две и исто толико за скупине од по три статуе, као и посебан већи за једну од фронтонских композиција.[40] Међутим, из сачуване финансијске документације сазнаје се да је израђено свега девет постамената. Очигледно да је због ограниченог простора било могуће изложити само мањи број скулптура, па су само за њих и израђени постаменти. Биле су распоређене по ходницима на спрату, где су се налазиле све до 5. 10. 2000. године, када су тешко пострадале.[41] Каква је била даља судбина осталих гипсаних скулптура и фронтонских композиција, које су са оних девет касније изложених, биле пренете 21. јануара 1938. године[42] у Дом Народне скупштине, за сада није познато.

Шта је условило 1926. године прекид даљих радова на изградњи Дома Народне скупштине, сада је тешко рећи. То је проблем који треба даље истраживати. Један од разлога сигурно је била сложена политичка ситуација, која је довела до укидања устава и парламентарне владавине, почетком 1929. године. С друге стране, средином двадесетих и почетком тридесетих година 20. века, интензивно су грађена министарства и друга надлештва државне администрације, што је представљало оптерећење које је превазилазило реалне буџетске могућности земље. За народно представништво, изгледа, никада није било довољно средстава. По Београду су у то време кружиле и приче да је прави разлог пророчанство, према коме је завршавање овог монументалног здања наговештавало трагичну краљеву смрт. У раздобљу од готово девет

6. Народна Скупштина, попречни пресек (пројекат из 1928. године, R=1:400)

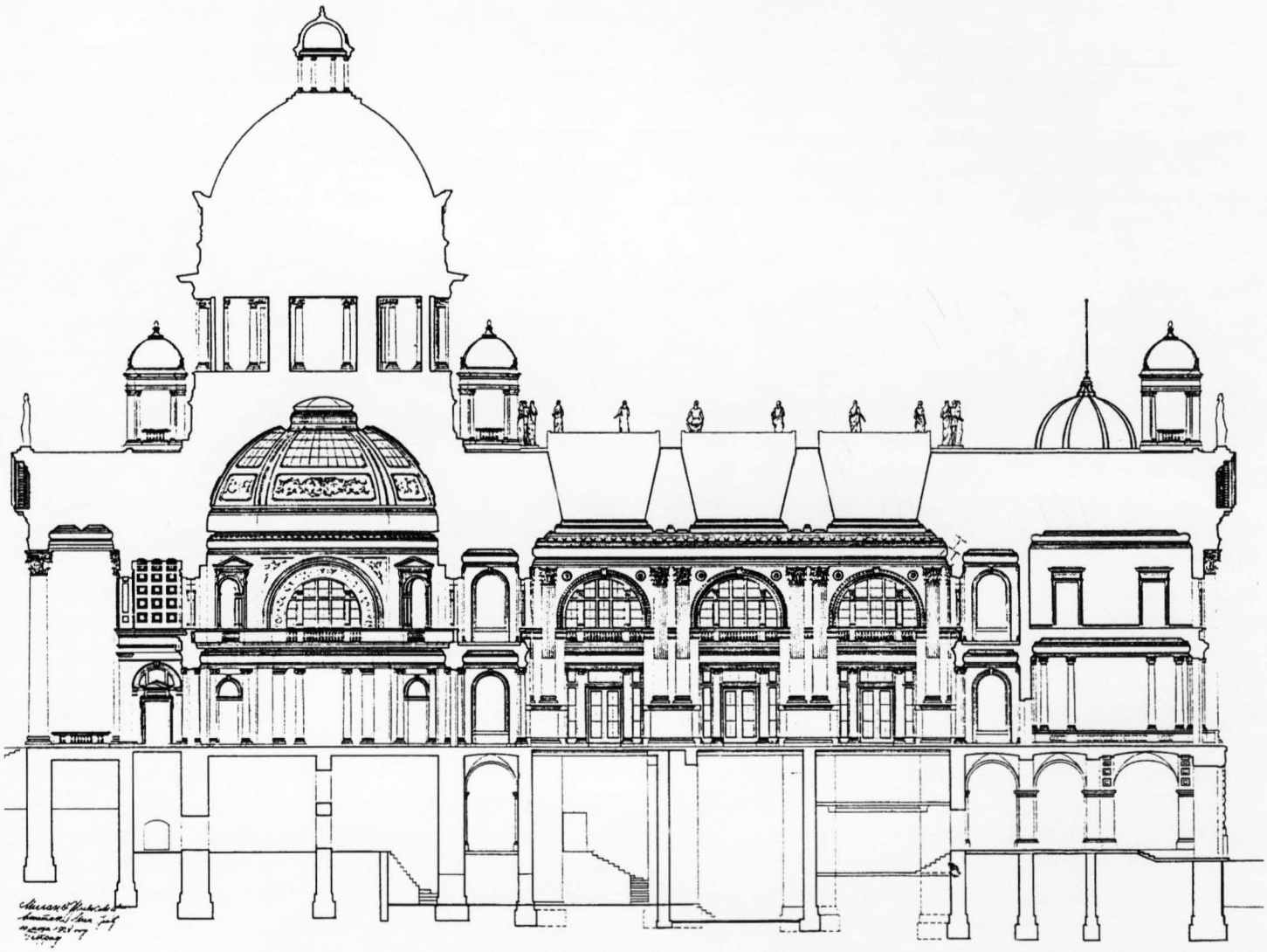

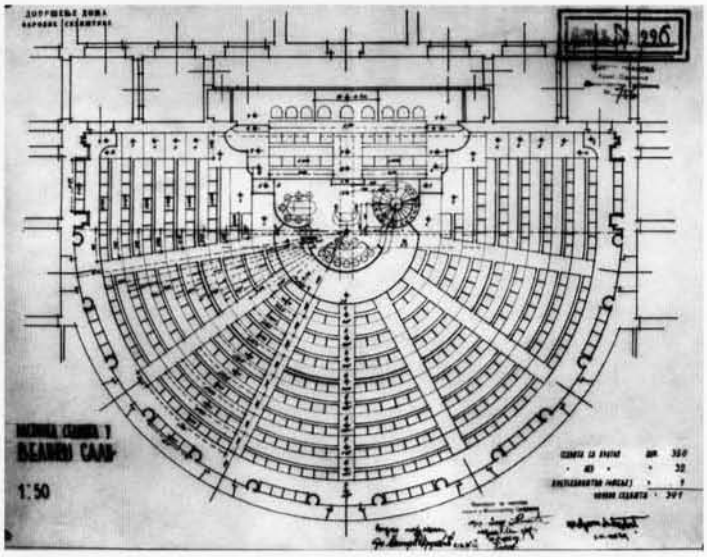

7. Народна Скупштина, велика сала, основа према пројекту Н. Краснова из 1935. године

година, док је грађевинска оператива на здању мировала, полако су припремани планови за уређење ентеријера. Како је текао тај процес, за сада се, без даљих истраживања, може само наслућивати. Судећи према неким сачуваним плановима из 1928. године, могло би се претпоставити да је идејни пројекат ентеријера рађен у атељеу Акционарског друштва *Gebr. Korting* из Хановера.[43] Овај пројекат стилски је у целости био усаглашен са тада већ изведеним фасадама скупштинског здања, творећи тако кохерентну и хармоничну целину у духу академизма, са јасним реминисценцијама на италијанску ренесансу. По свему судећи, рађен је према основним Илкићевим замислима. О извесним разрадама овог пројекта сведоче планови из 1932. године, али озбиљнијих подухвата у том смислу није било све до почетка 1935. године.

У међувремену, политичка ситуација се, у сада Краљевини Југославији, брзо мењала. После готово три године личне владавине, краљ Александар је 3. септембра 1931. године прокламовао нови устав, којим се поново успостављао парламентарни режим са дводомним народним представништвом.[44] Овом променом опет је постало актуелно питање здања у којем ће Народна скупштина заседати. И поново је, услед хитности, потражено привремено решење, будући да је уређење ентеријера незавршене скупштинске грађевине захтевало време и знатна средства. Решење је нађено у адаптацији Малог позоришта – старог Мањежа у Краља Милана улици, подигнутог неколико година раније према пројекту арх. Николе Краснова.[45] Радови су обављени у току јесени исте године, тако да је већ 18. јануара 1932. у овом здању одржано прво заседање новоизабране скупштине, на коме се престоном беседом Краљ обратио посланицима. Привремено адаптирани ентеријер ове позоришне сале допуњен је крајем следеће године израдом мобилијара за Председништво скупштине и седиштима за чланове Министарског савета, а постављена је и нова скупштинска говорница.[46]

Новонастала политичка ситуација после погибије краља Александра, октобра 1934. године у Марсељу, као и јачање улоге парламента у политичком животу Краљевине, утицали су на доношење одлуке да се у најкраћем могућем року заврши давно започети Дом Народне скупштине. Израда планова са свим потребним детаљима за ентеријер и уређење околног простора, поверена је Архитектонском одељењу Министарства грађевина. За главног пројектанта именован је Н. Краснов, тада познати београдски архитекта руског порекла, а за надзорног инжењера арх. Јездимир Денић. На лицитацији 29. марта 1935. г. за извођача изабрано је Техничко предузеће »Инград« инг. П. Станковића и Д. Ђорђевића, а предрачунска сума за цео посао износила је 22 милиона динара,[47] али је по окончању радова, услед непредвиђених трошкова, за овај посао исплаћено нешто преко 26 милиона.[48] Градилиште је отворено 1. априла 1935. године и интензивно је рађено са 150 радника све до почетка октобра наредне године, када је започето усељавање у коначно завршено скупштинско здање. Свечано освећење обављено је 18. октобра 1936.[49] а прва седница у присуству свих чланова Владе одржана је два дана касније. Тако је коначно, после 29 година од полагања камена темељца, завршен Дом Народне скупштине. Укупни трошкови грађења, рачунати према тадашњој вредности динара, износили су око 62 милиона.[50]

Из овог раздобља завршних радова постоји веома обимна документација, која се највећим делом чува у Архиву Југославије, док део несређене архивске грађе постоји и у Савезној скупштини.[51] Неколико десетина акварелисаних цртежа похрањено је у Народној библиотеци Србије, који су својеврсно сведочанство о начину како је Н. Краснов пројектовао детаље мобилијара.[52] На више стотина планова на паусу сачувана је Красновљева пројектна документација ентеријера, како целина тако и детаља за израду штуко пластике, дубореза, металних декоративних решетки, затим дрвених ламперија, портала, прозора, хералдичких мотива и другог. Посебне скупине чине пројекти за израду целокупног намештаја, са подробним распоредом одређеним за сваку просторију, као и нацрти за сва светлећа тела. Ова драгоцена заоставштина пружа изузетне могућности за детаљна истраживања у различитим смеровима. Овом приликом задржаћемо се само на неким сазнањима до којих смо

дошли, трагајући за подацима неопходним за рестаурацију скупштинског здања, не упуштајући се у појединости, с обзиром да ће то бити теме даљих интердисциплинарних истраживања у будућности.

Уређење ентеријера

Архитектонско решење Дома Народне скупштине било је подређено функционалним потребама рада дводомног парламента. Здање је дуго грађено и прилагођавано актуелним потребама, како би се добила најрационалнија решења. Коначно остварење сведочи о таквим тежњама, али нас у неким појединиостима оставља у недоумици. Примера ради, тек остаје да се истражи зашто у нову зграду парламента није смештен и Сенат, иако је за ову институцију била намењена мала сала. Један од разлога би могао бити недостатак простора али он, сигурно, није и једини. С друге стране, захтевима Министарског савета удовољено је у мери која је превазилазила реалне потребе рада Владе у згради парламента. Чини нам се да је такав приступ одраз реалног односа политичких снага, који се у време завршних радова, поред осталог, пројектовао и кроз деловање снажне личности председника Владе – др Милана Стојадиновића.

Изради пројеката уређења ентеријера претходила је одлука о намени просторија, која је у више наврата мењана. Прва одлука у том смислу донета је према акту Народне скупштине 8604 од 11. априла 1932. године, а верификована је и две године касније.[53] Нова измењена одлука донета је 29. 3. 1935 године[54] и на основу тако усвојеног распореда арх. Н. Краснов је започео израду пројектне документације, посебно оне која се односила на врсте и распоред мобилијара. Међутим, у завршној фази уређења ентеријера и приликом усељавања у скупштинско здање, поново су промењене намене неких просторија, о чему ће даље бити реч. Распоред, намена и назив просторија коначно су озваничене крајем 1936. године.[55]

У уређењу ентеријера скупштинског здања главна пажња била је посвећена централним репрезентативним просторијама, великој и малој сали, дворанама за седнице и кабинетима званичника. У том смислу посебно се издваја улазни вестибул, надвишен централном куполом. Обрада зидова, расчлањених стубовима, пиластрима, нишама и лођама, изведена је у полихромном штуко мрамору. Општем утиску монументалности доприноси мермерни под у декоративном слогу. Хералдичким симболима и нешто каснијим постављањем монументалних скулптура, овом простору је дато и јасно симболично значење. Статуе владара, као персонификације »историје Југословена«, у одређеном смислу требало је да укажу на дубоко утемељење актуелне Краљевине.

Централну просторију ове знамените грађевине чини велики хол, односно »сала за разговоре« као место намењено за међусобне сусрете народних посланика и простор одакле се у више праваца стизало до осталих скупштинских одаја. Украшена богатом штуко декорацијом и намештајем у дуборезу, са таваницом кроз коју продире дневно светло, ова репрезентативна просторија је, постављањем статуа у уздигнуте нише, обележена знамењима »народне привреде«.

У наставку централне осе грађевине, према Косовској улици, налазила се трећа репрезентативна просторија, са стубовима обложеним зеленим штуко-мрамором, која је првобитно била намењена за скупштински клуб-бифе. У време када је Краснов радио нацрте за мобилијар било је одређено да се ту смести »клуб посланичке већине« са 23 конференцијска стола, 140 столица и две телефонске говорнице. Оваква намена била је у супротности са репрезентативним карактером ове сале, али је, изгледа, била условљена тренутном политичком потребом. Отворено је питање када се од ове намере одустало, будући да је пројектовани мобилијар већ био израђен. Након усељења у нову скупштинску зграду ипак је добила намену »сале за свечане пријеме«.[56] Била је украшена великим портретима краља Александра и краљице Марије,[57] касније и фрескама. Како је била намештена за ову нову намену, сада не располажемо поузданим подацима. Може се само претпоставити да се велики репрезентативни тепих, сада у »зеленом салону« (соба 4 у приземљу), првобитно налазио у овој сали.[58]

У десном крилу здања уређена је велика скупштинска сала. Првобитно пројектована за 200 посланика, после прерада о којима је било речи, према капацитету је готово удвостручена. Имала је у приземном делу 382 седишта, укључујући 20 намењених члановима Владе.[59] Чеони део сале обликован је у виду простране нише обложене ораховом оплатом, у чије средиште је био уграђен портрет краља Петра II[60], а руб украшен низом двоглавих орлова у дуборезу[61]. Ту се налазио повишени сто за Председништво Скупштине, са државним грбом на чеоној страни, а испред њега два реда седишта за председника и чланове Министарског савета. Са супротне стране, амфитеатрално су постављена седишта за посланике, тако да су Влада и посланици били окренути једни према другима – »лицем у лице«, што је одражавало, поред осталог, демократски карактер Парламента. У средишту амфитеатра налазила се масивна говорница, донета из раније скупштинске дворане у »Мањежу«. Остало је забележено да су је лично пренели народни посланици, симболично означавајући пресељење Народне скупштине.

8. Народна Скупштина, велика сала, садашње стање, (фотографија Завода за израду новчаница)

9. Народна Скупштина, мала сала (фотографија Завода за израду новчаница)

Испред говорнице су се налазила места за стенографе и остало административно особље, које је опслуживало заседање Скупштине. Они су били ограничени само на овај простор и прилазили су му спиралним степеништем, које их је повезивало са канцеларијама у сутерену. На галерији Велике дворане постављено је 139 седишта и 12 полуфотеља у бочним ложама.[62] Средишњи део био је намењен за публику, а бочни за дипломатски кор, односно новинаре.

У супротном, левом крилу зграде уређена је мала сала, првобитно намењена Сенату. Чеони зид имао је дрвену облогу од ораховине, а изнад велику фреску симболичног значења са штуко оквиром. У средишту ове ламперије било је посебно обрађено место за портрет краља Петра II, пренет из »Мањежа«, надвишено дуборезном композицијом са круном – симболом суверене државе.[63] Испред се налазио подијум са столом председништва и два реда министарских седишта што је, уз мање преправке, пренето из старе скупштинске зграде.[64] У центру се налазила говорница – умањена реплика оне из велике сале, а крај ње стенографски пулт. Наспрам председништва је амфитеатрално постављено 146 посланичких седишта. Заједно са онима за Владу укупно их је било 162. Исти број седишта налазио се и на галерији.[65] За сада остаје отворено питање коју је функцију имала ова сала током краткотрајног рада скупштине пред други светски рат. У неким документима помиње се као пленумска сала, што би значило да је служила за седнице скупштинских одбора.

У обе скупштинске сале, за облогу зидова коришћен је штуко мрамор у комбинацији са дрвеним ламперијама. Комплетан мобилијар, укључујући и зидне облоге, рађен је од првокласне ораховине. Ове радове извела је радионица столара М. Јовановића, који је био ангажован од стране главног извођача.[66] Подови су били прекривени гуменим линолеумом, који је у то време представљао нов и модеран материјал.[67]

Између велике сале и централног хола, у десном крилу зграде, налазила се сала намењена Министарском савету (сада сала I). Богато украшена штуко декорацијом и расчлањена коринтским пиластрима, у свом централном делу имала је три конференцијска стола у низу са 22 фотеље. Била је непосредно повезана са великом салом, односно простором намењеним за Владу, испред пулта председништва, што је у функционалном и симболичном смислу јасно разграничавало народне посланике и чланове Министарског савета. Слично уређена сала (сада сала II) налазила се, симетрично постављена, у левом крилу зграде, а била је намењена за седнице скупштинских одбора.

10. Народна Скупштина, вестибил (фотографија Завода за израду новчаница)

Просторије кабинета у приземљу, окренуте ка улицама Краља Александра и Косовској, биле су повезане са два подужна, међусобно паралелна ходника, чије су зидне плохе расчлањене јонским пиластрима и портали-ма. Десно крило приземља зграде било је намењено кабинетима председника Скупштине и председника Владе. Према распореду који је усвојен 1932. године за Владу и њеног председника био је одређен део према Косовској улици – већи угаони (соба 11) са четири суседна кабинета (собе 12–15). Са супротне стране, према улици Краља Александра, председнику Скупштине био је намењен угаони кабинет (соба 7) са два суседна (собе 5 и 6), као и салон (соба 4 – сада »зелени салон«). На основу оваквог, само у детаљима модификованог распореда, Н. Краснов је радио пројекат мобилијара током 1935. и почетком 1936. године. У међувремену, уочи усељавања у завршено здање, извршене су измене, па је у део према Косовској улици смештен кабинет председника Скупштине (11) са пратећим службама (собе 12–16). Репрезентативнији део, према главној улици, добио је председник Владе. Његов кабинет, уместо у угаону просторију (7), сада претворену у министарску салу, смештен је у већу одају, која је била уређена и намењена за салон председника Скупштине (4), док је у суседну, собу 5, смештен његов шеф кабинета. Међутим, то нису биле и једине преправке.

11. Народна Скупштина, вестибил, детаљ (фотографија Завода за израду новчаница)

За потребе председника Владе уређен је посебан мали улаз, десно од главног степеништа, којем се прилазило непосредно са паркинга.[68] Од овог улаза до приземља уграђен је посебан лифт, који није био предвиђен пројектом.[69] Ове занимљиве измене у Дому Народне скупштине, где је приоритет дат председнику Владе представљају, без сумње, одраз реалних односа на политичкој сцени Краљевине Југославије, којом је тада доминирала личност др Милана Стојадиновића.

У левом крилу приземља зграде, према улици Краља Александра, уређени су кабинети за потпредседнике и секретаре Скупштине, док је у канцеларијама са супротне стране, према Косовској улици требало да буде смештено опште одељење и архива. Са бочне стране, према Влајковићевој улици, пет мањих просторија намењено је администрацији – рачуноводству, благајни и техничком одсеку.

Декоративна обрада кабинета у приземљу, као и одговарајући мобилијар зависили су од предвиђених намена. На делу према Косовској улици ламперије и портали украшени дуборезом, као и одговарајући намештај, били су од ораховине, а са супротне стране доминирала је храстовина. Све ове просторије (собе 4–7 и 11–15) имале су подове рађене у техници дрвене интарзије, а ова врста пода налазила се и у кабинетима потпредседника Скупштине (собе 45–46).

Из приземља ка просторијама на спрату воде два монументална, симетрично постављена степеништа од белог мермера, са зидовима обложеним полихромним штуко мрамором и високим прозорима на које су постављени витражи. Декорацију степеништа допуњавале су по једна ниша са бронзаном статуом – персонификацијама Правде и Просвете, а изнад грбови Краљевине на оградама подеста од белог мермера.[70]

Просторије на спрату новог скупштинског здања превасходно су биле намењене за посланичке клубове (клубови 1–6),[71] затим административни и финансијски одбор, као и библиотеку, која је, сва обрађена у дрвету, представљала једну од најлепших просторија Скупштине. Слично распореду у приземљу и овде су се налазиле две симетрично постављене сале – једна намењена одборским седницама (сада сала IV), а друга, изнад оне Министарског савета, уређена је за клуб новинара (сада сала III). Ту је представницима домаће и стране штампе било на располагању шест телефонских говорница, као и озвучење за директни пренос скупштинских расправа. Иначе, на спрату се налазио поштански офис намењен народним посланицима, као и локална телефонска централа. У репрезентативну угаону просторију (соба 5) према улици Краља Александра, украшену штуко-декорацијом и свиленим тапетима у стилу »Луја XVI«, смештен је дипломатски салон.

Просторије у сутерену, односно ниском приземљу, биле су одређене за административне и техничке службе, жандармерију, постројења централног грејања, затим складишта горива са колским улазима и сл. У једном делу био је уређен скупштински ресторан.

Главни улаз у скупштинско здање био је превасходно намењен народним посланицима, а у свечаним приликама и посетама званичника. Споредни улаз из Косовске улице служио је за скупштинске чиновнике, као и странке које су се обраћале народним посланицима. Бочни улаз из Таковске улице требало је да користи публика, која је могла присуствовати скупштинским заседањима, односно дипломатски кор, новинари и посетиоци. Посебним степеништем они су долазили до спрата, где су се за њих налазила посебно одређена седишта на галерији велике сале, затим раније поменути дипломатски салон и клуб новинара. Овим се очигледно тежило да се постигне што функционалнија организација простора, односно дâ приоритет народним посланицима и скрате правци комуникација различитих категорија посетиоца скупштинског Дома.

Обимну грађу која се односи на уређење ентеријера тек треба детаљније проучити и упоредити са стањем које смо били у могућности да евидентирамо после догађаја од 5. октобра 2000. године.[72]

Не улазећи у детаљне анализе, које ће бити предмет даљих разрада уз посебно објављивање, изнећемо само неке од резултата до којих смо дошли. Имајући у виду разноврсност и стање очуваности мобилијара у целини, при обради смо се често користили археолошком методологијом типолошког разврставања и анализе фрагмената у покушају сагледавања изгубљене целине.

Намештај

Као што је већ напред истакнуто, пројекте за намештај Дома Народне скупштине радио је арх. Н. Краснов. Према сачуваној пројектној документацији за главне скупштинске просторије приземља, спрата и ресторана у сутерену израђено је око 1.450 комада. Од овог намештаја, временом разношеног, расходованог, а делом и пострадалог 5.10.2000. г, сачуван је само мањи део. У скупштинским канцеларијама, кабинетима и салонима, а посебно у депоима сутерена сачувано је око 380 примерака, и то знатан број у већој или мањој мери оштећен, док су од неких остали само фрагменти. Уз детаљну анализу архивске документације, сви очувани примерци су идентификовани и типолошки разврстани.[73] Могло се констатовати да је у значајној мери сачуван намештај из некадашњих председничких кабинета, што је било од изузетног значаја за израду пројекта обнове ентеријера скупштинског здања. Са друге стране, очувани примерци представљају одличну грађу за стилску анализу некадашњег изгледа скупштинских сала, салона и кабинета. Посматрајући ова остварења у целини, стиче се утисак да је за кабинете званичника пројектант, очигледно, имао сасвим јасне инструкције, које су у стилском смислу одражавале укус београдске грађанске средине тога времена. Речит пример у том смислу могао би представљати и бели намештај дипломатског салона, рађен у духу мешавине стилова »Луја XV« и »Луја XVI«. За ове примерке не би се могло рећи да представљају успела остварења. Остали намештај, намењен посланичким клубовима, канцеларијама администрације и неким кабинетима, које је Краснов моделовао слободно у духу блиском *art deco*-у, стилски је знатно бољи и, без сумње,

представља значајан део споменичког наслеђа Дома Народне скупштине.

Храстова дрвенарија библиотеке, једно од најбољих остварења у ентеријеру скупштинског здања, дело је познатог београдског столара Драгоја Барца[74]. Остали дрвени мобилијар радило је више извођача. Већина намештаја из просторија у приземљу и на спрату, укључујући комплекс кабинета председника Народне скупштине (бр. 11–15), одборску салу и ону Министарског савета (бр. 36 и 39), велики хол, као и дипломатски салон, рађена је у предузећу Столарија »Прогрес« А. Ћупина и Е. Винклера из Београда.[75] Клубове 5 и 6 на првом спрату мобилијаром је опремио Паја Чутуковић из Земуна.[76] Комплетан намештај за неке од одбора и скупштински ресторан у сутерену радили су заједнички београдски столари А. Мирковић, Ђ. Пејаковић, Ј. Михељ и Ж. Јовановић.[77] Допунске поруџбине намештаја, међу којима је била и салонска гарнитура за кабинет председника Скупштине, радио је раније поменути столар М. Јовановић[78], а неки слични послови били су поверени и Столарској индустрији »Даница«.[79] Током даљих истраживања архивске грађе треба утврдити где је рађен намештај за комплекс кабинета председника Владе, који се унеколико разликује од осталих сличних скупштинских целина.

Маске за радијаторе

Делом специфичне врсте мобилијара могу се сматрати маске за радијаторе. Првобитним пројектом, који је у целини остварен до свечаног отварања скупштинског здања октобра месеца 1936. године, биле су предвиђене за све канцеларије, кабинете, сале и свечане просторије, као и за ресторан у сутерену. Посебно су биле декоративно обрађене оне изнад угаоних радијатора у председничким кабинетима (собе 7 и 11 у приземљу). Било их је постављено укупно 99 комада. Састојале су се од масивног дрвеног оквира, најчешће рађеног од храстовине (92 ком.), а ређе од ораховине (7 ком.). У овим оквирима су постављене декоративне решетке ливене од »меке бронзе« са површином обрађеном, односно патинираном, у боји старог злата. Све су израђене у Уметничкој ливници »Вождовац« у Београду.[80] У истој ливници рађене су и све остале украсне решетке, које су се налазиле на отворима за убацивање топлог ваздуха у скупштинске сале, вестибул, велики хол и др.[81]

Накнадно, крајем 1936. године, уговорена је израда маски за радијаторе главних ходника у приземљу и на спрату, укупно 24 комада. Све су биле од храстовине, али су за разлику од предходне скупине имале једноставније решетке од танког месинганог лима.[82] Израђене су и постављене током 1937. године, али ни једна није опстала до нашег времена. Уклоњене су, вероватно, услед фрагилне конструкције решетки, које сигурно нису могле бити дугог века.

Светлећа тела

Слично намештају и комплетна расвета за просторије приземља, спрата и већег дела сутерена посебно је пројектована. Аутор пројекта био је арх. Никола Краснов. На основу сачуване грађе могло се уочити да је прво рађена идејна скица у акварел техници, која је потом за изабране типове разрађивана у тушу на паусу. Према Красновљевим пројектима сва расветна тела, декоративно моделована, рађена су у Загребу. Захваљујући целовитој пројектној документацији, као и чињеници да је готово све што је реализовано и постављено 1936. године преостало до наших дана, могуће је сачинити детаљну анализу ове врсте мобилијара. Приликом евиденције затеченог стања констатовано је да се у ентеријеру скупштинског здања налази 620 оригиналних светиљки, које се према ознакама из пројекта могу разврстати у 47 типова. То су плафоњере – 8 типова (288 ком.)[83]; аплике – 8 типова(98 ком.)[84]; лустери мањи, са једном куглом – 10 типова (133 ком.)[85]; лустери већи, вишесијалични – 25 типова (97 комада)[86] и канделабри (4 комада). Од првобитне спољне расвете очуване су све светиљке које се налазе уз зграду (11 ком.), док су од оних са некадашње скупштинске ограде преостале само поједине.

Све поменуте светиљке рађене су од бронзе или месинга. Њихова декоративна обрада, што је предмет посебних разматрања, прилагођена је општим стилским одликама ентеријера. Поједини примерци, у зависности од намене, луксузније су моделовани. У том смислу посебно се издваја велики полијелеј од позлаћене бронзе, са 36 свећа, тежак 205 kg, рађен за дипломатски салон. Посебна пажња била је посвећена лустерима за председничке кабинете, салу Министарског савета, салон за пријеме и друге свечане просторије.

Завесе и теписи

Сви прозори просторија у приземљу и на првом спрату, као и балконска врата угаоних кабинета, поред прозирних завеса и платнених ролетни против сунца, имали су и драперије рађене од плиша, у бојама које су биле прилагођене уређењу ентеријера. Само изузетно, у кабинету председника Владе, рађене су од вуненог гоблена, док су у дипломатском салону биле од свиле. Овај обиман

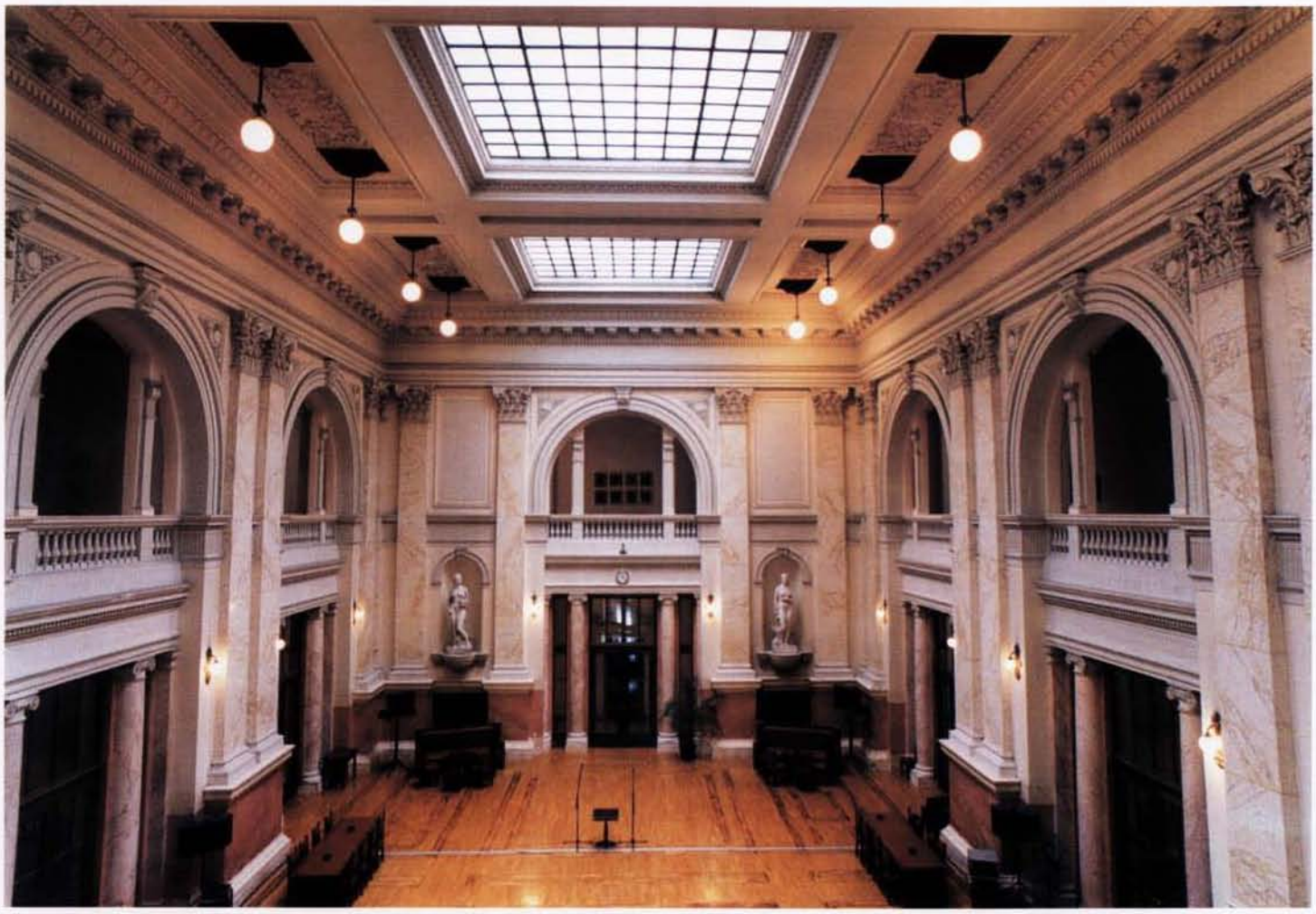

12. Народна Скупштина, велики хол – сала за разговоре

посао реализовала је »Домаћа индустрија завеса А.Д.« из Београда[87]. Полукружне плишане драперије налазиле су се такође између стубова на галерији, као и порталима велике сале.[88]

Сви ходници у згради, као и главна степеништа, имали су застор у виду црвених тепих стаза од »велвета«, које је испоручила »Домаћа индустрија завеса и тепиха А.Д.« из Београда.[89] За дипломатски салон поручен је специјални тепих »квалитета велура« за целу површину пода (7,57×7,57 m). Био је рађен према специјалној мустри цветног дизајна, одређеној од стране пројектанта ентеријера арх. Н. Краснова. Састојао се од три траке од по 2,5 m ширине, које су приликом постављања спојене.[90] За свечане просторије и председничке кабинете поручивани су финији »персијски« теписи са већим бројем чворова. Рађени су, или само испоручивани преко Творнице источних тепиха »Мека« из Суботице[91] и Текстилне индустрије А.Д. из Скопља. Отворено је питање да ли је било и других добављача. Теписи у скупштинском здању су једна од тема коју треба посебно обрадити.[92]

Сатови

У просторијама Дома Народне скупштине било је постављено укупно 114 електричних сатова, повезаних са два сатна механизма – основним и резервним, чешке производње. Међу њима било је шест већих двостраних, који су постављени на ланцима у средиштима ходника – по два на спрату и у приземљу, један у сутерену, док се један налазио у пролазу иза велике сале.[93] Велики тространи сат израђен је за вестибул из Косовске улице. Сви остали били су монтирани на зидове канцеларија, кабинета и свечаних просторија. Неки од њих имали су и декоративну бронзану оплату (5 ком.) а два су била уграђена у дуборезну декорацију портала сала I (Министарски савет) и II.[94]

Техничка опрема

Све просторије скупштинског здања биле су обухваћене системом централног грејања са ложионицом у сутерену, испод централног хола. Систем загревања топлим ваздухом био је предвиђен за велику и малу салу, затим централни хол и вестибул, а делом и салу за пријеме (сада клуб-бифе). Зграда је имала и сопствену електричну централу, смештену такође у сутерену. У свим просторијама где је то било потребно налазили су се телефони, а за посланике и представнике штампе биле су постављене и посебне телефонске говорнице. Овај систем опслуживала је телефонска подцентрала смештена на првом спрату (соба 1).

У председничким кабинетима и неким другим значајнијим просторијама, посебно новинарском клубу (сада сала III) били су инсталирани звучници преко којих је било могуће пратити скупштинске расправе. Постојао је и систем светлосне сигнализације изнад портала просторија дуж главних ходника, који је служио за позив особља и послуге.[95]

Уметничка декорација

За украшавање Дома Народне скупштине већ Илкићевим пројектом било је предвиђено учешће уметничких стваралаца. У том смислу чињени су покушаји још током градње, али тек са уређењем ентеријера остварени су предуслови за озбиљније ангажовање уметника. Овај значајан подухват успешно је започет у годинама пред други светски рат. У том раздобљу доста је урађено на уметничком обликовању здања у целини, али неке замисли нису остварене. Брзи слом Краљевине и даљи ток историјских збивања потиснули су у други план значење овога Дома, као и потребу да му се и у овом виду да посебан значај.

Скулптуре

Грађење Парламента, од првих пројеката па до коначног остварења, било је праћено тежњама да се ново здање украси уметничким делима. Године 1926. био је расписан велики конкурс на коме су учествовали најпознатији оновремени југословенски скулптори – Л. Долинар, П. Палавичини, Д. Арамбашић, Ђ. Јовановић, Ф. Кршинић и др. Откупљено је преко 30 радова – појединачних скулптура, ређе група и две фронтонске композиције. Било је замишљено да се овим вајарским делима, која су у виду симбола требало да илуструју различите видове народног живота, украсе атике оба бочна крила, као и фронтони, али је та идеја остала неостварена. Поменуте статуе рађене у гипсу, по окончању радова на скупштинској згради, изложене су на постаментима дуж ходника на спрату. Временом им се почео губити траг тако да је до нашег доба доспело свега девет скулптура из ове својеврсне галерије југословенског уметничког стваралаштва двадесетих година прошлог века. Преостале су персонификације: *Наука* – дело П. Палавичинија, *Политичар* – рад И. Зајеца, *Трговина и Поморство* – рад Ж. Лукића, *Градинар* (Вртлар) – рад И. Напотника, *Архитекта* – рад Р. З. Ивановића, *Занатство* (Ливци) – И. Кердића, *Саобраћај* – Л. Долинара, група *Одбрана – Војска,* као и *Рудар* – дела Д. Арамбашића.[96] Нажалост, све су тешко пострадале 5. октобра 2000. године. Рестаурација ових дела тек предстоји.

Тежња да се ново скупштинско здање украси скулпторским делима, превасходно симболичног значења, дошла је до изражаја и након завршних радова, 1937. године.[97] У нишама свечаног вестибула под централном скупштинском куполом, постављене су четири монументалне статуе клесане од белог мермера, које су симболизовале историју Југословена, односно ондашњих конститутивних народа Краљевине: *кнеза Коцеља* (рад Т. Коса), *краља Томислава* (рад И. Радауша), *цара Стефана Душана,* са посебно истакнутим Закоником (рад Д. Филиповића) и *Карађорђа* (рад Ф. Кршинића). Простори у великом холу, односно »сали за разговоре« били су намењени персонификацијама народне привреде. Ту се налазе мермерне статуе које симболизују *Индустрију* и *Пољопривреду*, обе рад Ф. Горшеа и друге две које асоцирају на *Поморство* и *Занатство*, рад П. Палавичинија. Овај скулпторски симболични ансамбл допуњавају бронзане фигуре *Просвете* и *Правде*, рад Ф. Кршинића, посебно издвојене у оквиру декорације бочних степеништа.

Нешто касније, 1939. године, пред монументалним улазом у Скупштину симетрично су постављене две скулптуралне композиције, рад знаменитог Томе Росандића, познате под називом *Коњокрет* или популарније *Играли се коњи врани.*

Посебна пажња на завршном уређењу просторија Скупштине била је посвећена бистама – портретима, које су имале одређено политичко, али и симболично значење. У кабинету председника Владе налазила се мермерна биста краља Петра II (рад Иванке Деспић из Сарајева, 1938), а код председника Скупштине бисте краља Александра (рад Р. Стијовића, 1937) и краља Петра I (старија бронзана биста, рад Р. Валдеца, 1912). За велику салу Скупштине биле су од белог мермера израђене бисте Николе Пашића (рад Томе Росандића, 1937) и Стјепана Радића (рад Сретена Стојановића, 1937).[98]

Дела ситне мермерне, односно бронзане пластике била су ретка у некадашњој скупштинској збирци. Сигурно је најзначајније дело Ђ. Јовановића *Жртва рата,* из 1918. г. Од осталих ваља поменути *Лавицу са пленом*, рад В. Филаковца (1937. г.) и *Женски акт* вајара И. Лозице, настао у годинама пред други светски рат.

Фреске

Део унутрашње декорације скупштинског здања чине и фреске рађене 1937. године, настале када и већина вајарских дела. Било је замишљено да се монументалним фреско композицијама украсе велика и мала сала, као и таваница сале Министарског савета. Нажалост, ова велика замисао само је делимично остварена. На чеоном зиду мале сале осликана је *Велика алегорија рада,* дело Мате Менагела Родића, док је у сегментима између лукова над галеријом исте сале приказан низ карактеристичних ликова Југословена, рад сликара чије нам име није познато.

Осликавање велике сале било је поверено Милу Милуновићу, али реализацију његовог монументалног дела, о коме сведоче скице сачуване у Народном музеју, онемогућило је избијање рата.

У великом скупштинском кафе-клубу над порталима осликане су три фреске које обликом и димензијама (2,5×5,5 m) више подсећају на класична платна. Две међу њима, које су требало да симболизују северне и јужне пределе Краљевине, односно *Обалу* и *У брдима,* радио је В. Филаковац, док је трећа са историјским мотивом *Госпосветско поље,* дело Р. Слаперника.

За израду фресака искоришћене су и четири полукружне нише у сутеренском скупштинском ресторану. Композиције *Арлекин* и *Гозба* осликао је раније поменути Р. Слиперник, а остале две *Обед* и *Рибари,* заједничко су дело арх. Г. Самојлова и П. Сухачева.

Посматрано у целини, фреске које красе зидове Савезне скупштине, све настале у току исте године, неуједначеног су квалитета и углавном рад данас мање познатих сликара, које би требало још истражити. У стилском погледу, својим фигуративним приказима групних, чак масовних сцена са темама заједништва или општих, колективних послова, ове фреске се на занимљив начин уклапају у веома распрострањене сликарске програме просветитељског или ангажованог карактера тридесетих година у јавним установама по свету. Имајући у виду да су у нашој средини такви програми били ретки и да их је веома мало сачувано, ова фреско декорација добија на значају, посебно због тога што одражава демократске идеје институција државе. У том смислу, оне су израз тежњи и сведочанство ентузијазма једне генерације која је успела да оконча грађење новог Парламента.

Слике (уља, графике, акварели)

У напорима да се ново здање Парламента што боље уреди није изостала ни набавка уметничких слика, али је на том пољу до почетка другог светског рата мало шта учињено. Приоритет су имали владарски портрети у скупштинским салама. За декорисање дипломатског салона на првом спрату по посебној поруџбини 1937–38. г. загребачки сликар В. Бецић израдио је шест портрета владарске породице и краљевских намесника.[99] Тада су настали и мали портрети некадашњих председника Народне скупштине – рад Уроша Предића, који су остали сачувани до наших дана. Од ретких дела декоративног сликарства из тога раздобља у Скупштини су се налазили радови Д. Глишића, П. Добровића, И. Јоба, М. Петрова, Зоре Петровић и Саве Шумановића.

Витражи

Пројектом арх. Н. Краснова, витражи су били предвиђени за високе прозоре монументаних бочних степеништа, која воде ка првом спрату. Међу предложеним решењима изабрано је и реализовано једноставније, без фигуралних представа. Према једној варијанти, која није усвојена, централни мотив био је грб Краљевине Југославије. Витражима је био украшен и ресторан у сутерену. Ту такође доминира геометријски мотив у комбинацији са нешто сложенијом бордуром.[100] Само на једној стакленој прегради налазио се витраж који је у централном медаљону имао двоглавог орла средњовековне стилизације.[101]

***

Народна скупштина Краљевине Југославије ово знаменито здање користила је свега три године. Избијање другог светског рата и политичке тензије које су пратиле преуређење унутрашњег устројства државе онемогућиле су, односно одложиле рад парламента. То је, изгледа, био повод и да се обуставе даљи радови на уређењу овога здања, и то превасходно на уметничкој декорацији. Последња средства која су за ту сврху издвојена налазила су се у државном буџету за 1938. годину. Након слома Краљевине Југославије, априла 1941. године, у згради Народне скупштине била је смештена немачка Команда за југоисток. Током рата здање је остало сачувано у свом

изворном стању. До мањих оштећења дошло је током 1944. године, прво приликом савезничких бомбардовања, а потом и у току борби за ослобођење града, октобра исте године.

Дом Народне скупштине од 1945. до краја 20. века

Одмах након ослобођења, зграда је детаљно прегледана уз предузимање најнеопходнијих поправки. Мењана су стакла на прозорима, а посебна пажња била је посвећена обнови улаза у Скупштину, будући да су готово сва врата била разваљена.[102] Нешто обимнији радови, који би се могли сматрати редовним техничким одржавањем током рата оштећеног и запуштеног здања, изведени су од 3. до 27. новембра 1945. године, очигледно у оквиру припрема за сазив Уставотворне скупштине.[103]

После потписивања споразума Тито–Шубашић скупштинско здање враћено је својој пређашњој намени. Током 1945. ту је заседало Привремено народно представништво Демократске Федеративне Југославије, а потом Уставотворна скупштина, која је 29. новембра исте године у великој скупштинској сали прогласила Републику. Од тога времена па до наших дана у овом Дому окупљају се изабрани представници народа – посланици Савезне народне скупштине ФНРЈ, делегати Скупштине СФРЈ, а потом посланици Савезне скупштине СРЈ. О том раздобљу дугом више од пола столећа постоји обимна изворна грађа, коју тек треба проучити. Стога ћемо се у нашем излагању, које се односи на судбину скупштинског здања у овом периоду, ограничити само на основне податке и нека сазнања до којих смо дошли.

Привремено народно представништво ДФЈ, састављено од већника АВНОЈ-а и »некомпромитованих« посланика последњег сазива Народне скупштине Краљевине Југославије, изабраних децембра 1938. године, почело је рад у скупштинском здању већ у летњим месецима 1945. године. У истој згради започела је рад и новооснована Народна скупштина Федералне Србије. У складу са новим потребама, распоређене су и просторије у згради, које су добрим делом задржале своје раније намене. У приземљу, некадашње просторије председника Владе, др М. Стојадиновића, (собе 3–7) са посебним улазом и лифтом, запосео је потпредседник привремене Скупштине, Моша Пијаде, док су се са супротне стране, као и раније, налазиле просторије Председништва привремене Народне скупштине (11–14). У левом крилу према Косовској улици смештен је секретаријат (20–24), а према ул. Краља Александра кабинети тројице потпредседника (45–48). До њих се налазила и Канцеларија ордена (49–50). Мале канцеларије према Влајковићевој улици задржала је скупштинска администрација. Две сале у приземљу, од којих је једна некада припадала Министарском савету, претворене су у конференцијске дворане, док су остале репрезентативне просторије задржале своју некадашњу намену. На спрату су поред библиотеке и дипломатског салона остали у функцији неки посланички клубови – клуб 1 намењен посланицима Народног фронта, клубови 2 и 3 демократима, а клуб 4 републиканцима. У лево крило према Косовској улици смештени су председништво и администрација Скупштине Федералне Србије, њима је додељена и конференцијска сала (21) – сада сала IV, а један од потпредседника ове нове институције запосео је некадашњи клуб 5. У суседни, некадашњи посланички клуб 6, усељени су скупштински одбори.[104]

У том раздобљу почело је уклањање хералдичких симбола и меморабилија Краљевине Југославије. Задржани су само владарски портрети у великој и малој сали, али прекривени државном заставом. Скинути су и уништени одмах после проглашења Републике, а исте судбине били су и портрети који су красили зидове дипломатског салона. На срећу, владарске бисте пренете су у Народни музеј где су остале сачуване све до наших дана.

После ових револуционарних промена и радикалног покушаја брисања симбола прошлости, уместо старих уклоњених биста у ентеријеру Скупштине, почињу да се постављају бронзани портрети нових званичника – прво *Ј. Б. Тита* (три бисте, радови Б. Калина 1948 – бели мермер, А. Аугустинчића 1947, и непознатог аутора), а потом председника Савезне скупштине – *М. Пијаде* (рад А. Аугустинчића 1954), *др Ивана Рибара* (рад Б. Калина 1973), *Милентија Поповића* (рад Н. Јанковића 1973) и *Е. Кардеља* (рад З. Калина 1978).[105] Великом бронзаном плочом у вестибулу обележено је одржавање Прве конференције несврстаних земаља 1961. године.

Током протеклих више од пет деценија, здање Савезне скупштине остало је углавном очувано у свом изворном облику. Велике, али привремене измене извршене су 1961. године у оквиру припрема за одржавање Прве конференције неангажованих земаља. Велика сала била је у целости измењена постављањем повишеног пода и великог елипсоидног стола са местима за шефове држава и влада, као и чланове делегација држава учесница. За њихове потребе, као и пратеће службе овога скупа, биле су преуређене и све остале скупштинске просторије.[106] По окончању Конференције ентеријер скупштинског здања враћен је у пређашње стање. Међутим, убрзо су започела и извесна преуређења. Од измена у ентеријеру, најрадикалнија је извршена у великој сали. Почетком шездесетих година уклоњен је повишени подијум председништва са посебним седиштима за чланове владе, а

потом је избачена и стара, традиционална, скупштинска говорница.[107] Био је то резултат нових политичких потреба, које су допринеле деградирању ове, најзначајније скупштинске просторије, не само у естетском већ и функционалном смислу. У систему једнопартијске »демократије« исчезао је одређени дигнитет према народним посланицима – делегатима, а битно је измењен и однос владе према изабраним представницима народа. Суштински, избор чланова владе и доношење судбинских одлука за државу одвијао се у другим центрима моћи, док је Народна скупштина постала део декора оновременог политичког система. Таква пракса симболично је одсликана и у трансформацији велике сале. Чланови владе окренути су лађима онима који су им и по тадашњим уставима давали мандат, и којима су, формално, били одговорни.

До извесних измена дошло је и у малој сали. Овде је, такође, уклоњено старо председништво са министарским седиштима,[108] али је говорница ипак задржана у средишту амфитеатра. Испред ње, полукружно су постављена још два реда седишта, тако да је уместо уклоњених 16 добијено нових 25 места.

У првим послератним годинама, затечени скупштински мобилијар углавном није мењан. Тако је остало све до почетка седамдесетих година, када је већина старог оригиналног намештаја уклоњена и расходована.[109] Нови мобилијар, посебно конференцијски столови са полуфотељама, испоручиван је током 1972. и 1973. године углавном из Словеније.[110] И касније, у више наврата, набављан је нови намештај за скупштинске кабинете. Уз уочљиву тежњу да буде прилагођен амбијенту скупштинског ентеријера, стилски хетероген и слабији у избору материјала, нови мобилијар заостајао је за оригиналним остварењима из 1936. године.

Започето уметничко украшавање ентеријера скупштинског здања током друге половине 20. века настављено је искључиво допуњавањем колекције слика. Образована откупима, а делом и поклонима, она је представљала антологијску збирку југословенског сликарства средине и друге половине прошлог века. Иако је настала са циљем да се декоративно уобличи ентеријер, при избору слика водило се рачуна о равномерној заступљености ондашњих народа и народности Федерације. Тако су се поред познатих имена нашли и готово анонимни уметници из средина у којима сликарско стваралаштво није било развијено.

До догађаја од 5. октобра 2000. године, скупштинска колекција бројала је око 150 сликарских радова – претежно уља на платну, а у знатно мањој мери акварела, графика и цртежа. Ту су се налазили, поред оних наведених из предратног раздобља и радови С. Аралице, Ј. Бјелића, Л. Вујаклије, М. Коњовића, Л. Личеноског, П. Лубарде, Пеђе Милосављевића, Мила Милуновића, И. Мујезиновића, П. Омчикуса, Миодрага Протића, Ивана Радовића, Ивана Табаковића, Ф. Шимуновића, П. Караматијевића, Милића Станковића и других познатих или мање славних сликара.[111]

Преко 60 ових дела страдало је у пожару или разувучено, док су готово сва преостала у већој или мањој мери била оштећена. Вишемесечним стрпљивим конзерваторским радом највећи део сачуваних, али оштећених, сликарских дела рестауриран је и враћен у скупштинско здање.[112] У међувремену, крајем 2000. године скупштинска уметничка колекција обогаћена је са око 50 уметничких дела, претежно слика – уља на платну, које је као донацију упутило Министарство за културу Републике Србије. Ова дела савремених српских стваралаца, веома неуједначена по уметничким вредностима, тек треба стручно обрадити и валоризовати.

Обнова зграде Савезне скупштине и концепција будућег уређења

Оштећења до којих је дошло током јесењих догађаја 2000. године била су повод да се приступи темељној реконструкцији зграде Савезне скупштине. Ту се пошло од става да се ово знаменито споменичко здање обнови у изворном облику из 1936. године, што је подразумевало да му се, поред отклањања насталих штета, врате и временом изгубљене вредности, а са друге стране најсавременије техничко-технолошки опреми са вршење своје основне функције.

У том смислу, на основу изворне документацији која је сачувана у Архиву Југославије, израђен је пројект за обнову свих просторија оштећених пожаром. Посебно значајан сегмент овога пројекта чини документација за реконструкцију председничких кабинета (собе 6–7 и 11–15 у приземљу).[113] Током пролећа 2002. године пројект је реализован и изгорели кабинети у целости су реконструисани у свом изворном облику.[114] Израђен је и посебан пројект којим се предвиђа реконструкција и враћање у изворно стање велике сале, односно обнова председништва, главне скупштинске говорнице, а посебно положаја седишта за владу која, као и некада, треба да буду окренута ка народним посланицима, што није само питање споменичке заштите већ и демократског карактера Парламента.[115] Реализација овога Пројекта тек предстоји, мада су у међувремену из централног простора амфитеатра велике сале уклоњена сувишна, накнадно постављена седишта.

У приступу обнови, једно од темељних опредељења била је и равноправна заступљеност свих епоха парламен-

тарног живота овога здања. У том смислу сачињен је посебан Пројекат којим се предвиђа враћање знамења и меморабилија из доба грађења Скупштине, као и оних из управо минуле епохе.[116] Пројект је делимично реализован. У скупштинско здање враћене су из депоа Народног музеја бисте краљева Петра I, Александра и Петра II, као и биста Николе Пашића, која је постављена у главном вестибулу. На галерији великог хола на постаменте су постављени бронзани грбови Краљевине Југославије, који су се некада налазили на скупштинским јарболима. На том простору изложено је и осам портрета некадашњих председника Народне скупштине. За меморабилије Федеративне Народне Републике Југославије предвиђен је вестибул из Влајковићеве улице, где су постављени бронзани грбови Народних Република са федералним знамењем у средишту. Ту су изложене и бисте председника Савезне народне скупштине, као и она бившег председника ФНРЈ, Јосипа Броза. Посебним елаборатима предвиђена је реконструкција хералдичких симбола на скупштинским јарболима, али модификованих у односу на савремену функцију здања.[117]

Наведени принцип примењен је и код уређења скупштинских просторија, што је дефинисано посебним Пројектом, којим се враћа у функцију сачувани оригинални намештај, као и онај из познијих епоха.[118] У том смислу сав преостали првобитни намештај је рестауриран, а неки недостајући примерци реплицирани.[119] Великом холу, односно »сали за разговоре« враћен је изворни изглед. Просторије некадашњих посланичких клубова 2, 3, 4 и 6 опремљене су у целости рестауришаним намештајем из 1936. године. За уређење председничких кабинета предвиђен је, највећим делом, рестаурирани првобитни намештај. Такође је сачињен и елаборат за рестаурацију дипломатског салона[120], која је у току[121]. Изворни мобилијар библиотеке делом је обновљен и враћен на своја некадашња места, али целовита рестаурација још није изведена.

Сачуване су, такође и целине из времена каснијих обнова. Стилске целине из раздобља шездесетих и седамдесетих година остаће очуване у изгледу пленумских сала, неких кабинета, али и појединих посланичких клубова. Новим, стилски прилагођеним намештајем, односно полуфотељама и столицама опремљене су сале I и II, а привремено и скупштински клуб-бифе.[122]

Посебна пажња посвећена је и оригиналним бронзаним светиљкама. У том смислу сачињен је елаборат са прегледом стања и предлогом потребних интервенција. На основу посебног Пројекта,[123] који је у целости реализован, обновљени су сви уништени лустери из председничких кабинета као и аплике уништене 1945. или пострадале 5.10.2000. године.[124] Предвиђено је да се рестаурирају и остале бронзане светиљке, које чине део споменичког наслеђа. Обављање овог обимног посла је у току.[125]

Дом Народне скупштине, са својим богатим споменичким наслеђем, када буде у целости обновљен одсликаваће континуитет народног представништва и државе којој служи. По први пут ово здање биће отворено и за грађане, чије је право да виде и доживе, не само споменичке вредности које се овде чувају, већ и амбијент где се доносе важне одлуке које утичу на живот и судбину земље.

Напомене:

* За помоћ у процесу истраживања, аутор дугује захвалност колеги Жељку Мандићу, службенику Савезне скупштине.

1 Службени лист града Београда, бр. 23/84.

2 Батал џамија налазила се на простору садашњег парка између Савезне скупштине и Влајковићеве улице. Подигнута је крајем 16. века, а порушена по наређењу књажевског намесника М. Блазнавца око 1870. г; в: Д. Ђурић-Замоло, Београд као оријентална варош под Турцима, Београд 1977, стр. 28–30.

3 Народна скупштина, Службени лист о раду српске Народне скупштине (стенографске белешке) 1892, бр. 134, стр. 1065–1066.

4 Технички гласник 11 (Београд) од 26.8.1901, стр. 2–3.

5 Каталог изложбе »Архитектект Константин Јовановић«, аутори Г. Гордић и В. Павловић-Лончарски, Београд 2001, 36–37; Ф. Каниц, Краљевина Србија I, Београд 1985, 74.

6 Технички Гласник 11, 26.8.1901, стр. 2–3 и 5.

7 Посебно се противио ужички посланик М. Атанацковић, иначе веома напредан човек свога доба, оснивач Акционарског друштва са групом својих сугрђана, које је те исте 1901. године подигло једну од првих хидроцентрала у Србији.

8 Службени лист о раду српске Народне скупштине, стенографске белешке за 1901–1902 годину, 3143–3147.

9 Технички гласник бр. 10, од 19.8.1901, стр. 2–3; и бр. 11, од 26.8.1901, стр. 2–3.

10 Технички гласник бр. 16, од 30.9.1901, стр. 4; Садашња површина под зградом нешто је већа од 5.000 m^2.

11 Технички гласник бр. 6, од 10.2.1902, стр. 3–4; и бр. 11, од 17.3.1902, стр. 3.

12 Технички гласник бр. 11, од 17.3.1902.

13 Технички гласник бр. 23, од 9.7.1902, стр. 5.

14 М. Поповић, Хералдички симболи на јавним здањима Београда, Београд 1997, 82–83, сл. 65.

15 Технички гласник бр. 11, од 26.8.1901; бр. 12, од 2.9.1901; бр. 14, од 16.9.1901, и бр. 20, од 28.10.1901. године.

16 Београдски дневни лист »Штампа« од 6. и 12. јула, 16. августа, 3–4. и 29. септембра, и 19–25. октобра 1907.

[17] »...зли језици говоре чак и о »армираном бетону« којим се има сазидати српски парламент земље у којој има каменог материјала у изобиљу и одличног квалитета...«; дневни лист »Штампа« од 13. јула 1907. године.

[18] Београдски дневни лист »Политика« од 27. јуна 1907. године.

[19] Београдски дневни лист »Правда« од 19. октобра 1936, стр. 2.

[20] Београдски дневни лист »Политика« од 7. октобра 1907. године.

[21] На једном плану темељне стопе скупштинског здања, прецртаном 1934. године, налазили су се потписи арх. Ј. Илкића, аутора и арх. П. Поповића, од 11.9. 1907. г, ревизора са техничке стране, као и потписи чланова комисије: архитеката С. Ивачковића, Д. Т. Лека, Ј. М. Ђикадића и Д. Маслаћа, која је децембра 1908. г. извршила обрачун – колаудацију изведених радова у првој фази (Архив Југославије, Фонд Министарства грађевина).

[22] Београдски дневни лист »Политика« од 6. септембра 1909. године.

[23] Београдски дневни лист »Политика« од 19. фебруара 1920. године.

[24] Министарство грађевина, акт бр. 3524 од 17.3.1920. г. (несређена архивска грађа у Савезној скупштини).

[25] Исто.

[26] Исто.

[27] Београдски дневни лист »Време« од 10. октобра 1936. године, стр. 10.

[28] Министарство грађевина, акт бр. 9553 од 6.6.1921. г. (несређена архивска грађа у Савезној скупштини).

[29] Министарство грађевина, бр. 9529 од 14.7.1920. г. (несређена архивска грађа у Савезној скупштини).

[30] Арх. Ј. М. Ђикадић радио је на здању Народне Скупштине као надзорни инжењер, а потом и начелник Архитектонског одељења Министарства грађевина од 1911. па све до завршетка радова 1936. г. (»Правда«, 19.10. 1936, стр. 2).

[31] Писмо А.Д. »Пионир« Министру грађевина од 12.9.1921. године. (несређена архивска грађа у савезној Скупштини).

[32] Окончана ситуација А.Д. »Пионир« поднета колаудационој комисији децембра 1925. године.

[33] Исто.

[34] Чланови колаудационе комисије били су: проф. инг. Ђ. Мијовић, архитекти П. Гачић и Д. Димитријевић, док је ревизију извештаја потписао арх М. Коруновић (несређена архивска грађа у Савезној скупштини).

[35] Министарство грађевина, бр. 13672/27, (несређена архивска грађа у Савезној скупштини).

[36] Досије преминулих чланова СКА (САНУ), Ђорђе Јовановић, рукопис, стр. 21, Архив Српске академије наука и уметности.

[37] Исто; медаљони: Демостен и Атена сигнирани »1914 Ђ. Ј.« (У. Анић, Живот и дело вајара Ђорђа Јовановића, магистарски рад одбрањен на Филозофском факултету у Београду 1991, необјављено)

[38] М. Поповић, Хералдички симболи на београдским јавним зданима, Београд 1997, 98–99.

[39] Д. Шаренац, Митови, симболи – скулптуре на београдским фасадама, Београд 1991, 64.

[40] Пројекти на паусу у Архиву Југославије (фонд Министарства грађевина), опис са предрачуном од 5.12.1936. (стр. 5) међу несређеном архивском грађом у Савезној скупштини.

[41] Види рад В. Грујић, Нереализована фасадна скулптура за зграду Народне скупштине, у овом тому »Наслеђа«.

[42] Примопредајни списак закључен са редним бројем 32, који је у име Народне скупштине потписао 24.1.1938. инг. А.З.Чех.

[43] Уздужни и попречни пресек Дома Народне скупштине у P=1:100 (*Gebr. Korting, Aktiengesellschaft, Projekt 44381, Blatt 5 и 6*; Архив Југославије, фонд Министарства грађевина)

[44] Историја Југославије (група аутора), Београд 1972, 436.

[45] О овим радовима постоји несређена архивска грађа Министарства грађевина, сада у Савезној скупштини, укључујући и план са означеним адаптацијама.

[46] Снимци београдских фоторепортера 1930–1934, (група аутора), I део, Музеј града Београда 1982, снимци 89–98; 200–205; 362–374.

[47] Одлука Министарског савета Краљевине Југославије од 29. марта 1935; Министарство грађевина бр. 10632/35.

[48] Окончана ситуација бр. 41, од 21.5.1938. г. Укупно исплаћено 26.171.986,40 дин.

[49] Детаљни извештаји о овом догађају у дневним листовима »Политика«, »Време« и »Правда« од 19. октобра 1936. г.

[50] Београдски дневни лист »Правда« од 19. 10. 1936, стр. 2.

[51] У питању је део фонда Министарства грађевина, који је од стране Народне скупштине ФНРЈ преузет на реверс од Архива Југославије, око 1960. године, али није враћен и поред више ургенција Архива.

[52] Г. Гордић, М. Поповић, Дом Народне скупштине, Наслеђе 3, Београд 2001, 85–88.

[53] Архив Југославије, фонд Министарства грађевина бр. 626, план основе приземља, са потписима арх. Г. Тодића (19.4.1932) и Н. Краснова и Д. Маслаћа (29.3.1934).

[54] Исто, план основе спрата, са потписом арх. Н. Краснова.

[55] Акт Техничког одсека бр. 383, од 26.12.1936. Тада одређени бројеви просторија остали су важећи до данас.

[56] Исто.

[57] Београдски дневни лист »Време« од 17. октобра 1936. г, стр. 4.

[58] Г. Гордић, М. Поповић, нав. дело, 86.

[59] Сада се после више накнадних преправки у сали налази 360 места.

[60] Велики краљев портрет пренет је из старе скупштинске дворане у Мањежу.

[61] У питању су били крунисани двоглави орлови средњовековне стилизације. Уништени су 1945. године, али су, сада празне, подлоге у виду штита преостале.

[62] Окончана ситуација за исплату радова у великој и малој сали, по решењу Министра грађевина 45760, од 7. децембра 1936. г. (несређена архивска грађа у Савезној скупштини).

[63] Портрет владара и ова композиција уништени су после 1945. г. Сачуван је извођачки план за дуборез у P=1:1. Сада се на том месту налази сликани државни грб.

[64] Председнички сто је у целости пренет док су министарске клупе, због ограничености простора, сужене за по једно седиште, тако да их је уместо 20 постављено 16.

[65] Исто са нап. 54.

[66] Исто са нап. 54; За ове радове исплаћена је сума од 1.495.672 дин.

[67] Београдски дневни лист »Политика« од 5. фебруара 1936. г.

[68] Наведени акт Техничког одсека од 26. децембра 1936. године. Овај улаз првобитно је био намењен прилазу сутеренским просторијама, али је након постављања лифта та веза преграђена зидом. У равни приземља од лифта се десном бочном страном вестибула стизало до предворја (3) салона (4), претвореног у председнички кабинет.

[69] Овај лифт, сачуван у свом изворном облику, после 1945. користио је Ј. Б. Тито.

[70] Види: Г. Гордић, М. Поповић, наведено дело, 87. Грбови рађени у рељефу на мермерним плочама ограде степеништа уништени су после 1945. г.

[71] Пред усељење у ново здање у договору са председником Скупштине расподељени су посланички клубови. Највећи простор, клубове 6 и 1 окренуте ка главној фасади, добила је владајућа Југословенска радикална заједница. Угаони клуб 5, са те стране, био је намењен независним посланицима, док је друга по броју посланика Југословенска национална странка добила клубове 3 и 4, према Косовској улици. За мале странаке – Народни сељачки клуб, Југословенски и Југословенски радикални клуб – биле су одређене канцеларије са бочне стране (собе 29–33), првобитно намењене скупштинским одборима (Наведени акт Техничког одсека од 26. 12. 1936. г; Београдски дневни лист »Време« од 16. 10. 1936. г, стр. 4)

[72] У том циљу био је образован стручни тим од представника Завода за заштиту споменика културе града Београда, Републичког завода за заштиту споменика, Музеја примењених уметности, Народног музеја и Народне библиотеке Србије, чији се рад углавном ограничио на прелиминарне извештаје о стању споменичког наслеђа у пострадалом скупштинском здању. Евиденцију мобилијара започела је екипа Музеја примењених уметности – Марија Бујић (намештај), Иванка Зорић (бронзана светлећа тела) и Милена Витковић (теписи). Нажалост, овај посао је из објективних разлога прекинут. Делом га је наставио и окончао аутор ових редова, користећи сачувану архивску грађу, као и започету евиденцију намештаја, коју нам је љубазно ставила на располагање колегиница М. Бујић.

[73] Ради лакше обраде целокупан намештај из просторија приземља, спрата и ресторана у сутерену, затечен после 5.10.2000. године, разврстан је према основним типовима, који су означени римским бројевима од I до XVI (сто писаћи I, сто конференцијски II, роло орман X, столица XII и сл.) док су посебни облици у оквиру основних типова за намештај из 1936. изначени арапским бројевима (I/1, I/2, X/8, XII/20 и сл.), а за познији новоприбављени малим словима абецеде (I/a, I/b, XII/d, XIII/c и сл.)

[74] М. Гордић, Украшавање зграде Народног Парламента Краљевине Југославије од 1936 до 1939. г, Наслеђе 2, 1999, 104.

[75] Окончана ситуација бр. 7, а према уговору бр. 11820/36 одобреном од Министра грађевина 27. 3. 1936. г. Исплаћена је сума од око 1.850.000 дин. Накнадни радови по окончаним ситуацијама бр. 45 и 48 из 1937–38. исплаћени у износу од око 120.000 дин.

[76] Окончана ситуација бр. 4, од 10.11.1936. Исплаћена сума око 181.000 дин.

[77] Окончана ситуација бр. 5, од 10.11.1936. Исплаћена сума око 183.000 дин.

[78] Окончане ситуације бр. 15, 17 и 34 из 1936–37. Исплаћена сума око 92.000 дин.

[79] Окончана ситуација бр. 20, од 8.4.1937. Исплаћена сума од око 102.000 дин.

[80] Несређена архивска грађа из 1936. године у Савезној скупштини. Планови у Архиву Југославије.

[81] Окончана ситуација бр. 9, од 21.1.1937. Исплаћена сума од око 188.000 дин.

[82] Исто са нап. 72; Предрачун за допунске радове од 5.12.1936. године са пратећим пројектом.

[83] У односу на првобитно стање недостају само два примерка.

[84] Од првобитних седам реализованих типова (102 аплике), евидентирано је преосталих 75. Шеснаест примерака са средњовековном стилизацијом двоглавог орла (тип 12) уништено је после 1945. г. Обновљене су према изворним нацртима јула 2001. г. Једанест комада је покрадено или уништено 5. 10. 2000. г. Од њих је реплицирано седам(типови 38 и 44). Један од пројектованих типова (тип 43), намењен са шест примерака за посланички клуб 6, изгледа није реализован.

[85] Не располаже се тачном евиденцијом колико их је било израђено и постављено, али се може претпоставити да од првобитног броја недостаје свега четири до пет, и то оних типа 5.

[86] Од већих лустера три су нестала 5.10.2000 (типови 29 и 36), док су они из председничких кабинета страдали у пожару. Један од лустера, раније оштећен, преостао је у фрагментима (тип 17). На свим лустерима који су као орнамент имали двоглавог орла (типови 19, 20, 20a и 23), овај хералдички симбол је исечен или уклоњен.

[87] Оконачна ситуација од 21. 12. 1936 на око 590.000 дин (у суму укључена и цена тепиха за дипломатски салон); Министарство грађевина бр. 48569/36 (несређена архивска грађа у Савезној скупштини).

[88] Окончана ситуација бр. 42, од 28.5.1937. Лиферантима – фирми »Пејић и Валчић« из Београда исплаћена сума од око 46.000 дин.

[89] Окончане ситуације бр. 16, од 9.2.1937. и бр. 22, од 23.4.1937. Исплаћена сума укупно око 115.000 дин.

[90] Види нап. 80 (исплаћена сума 18,500 дин.); Овај тепих, сличан савременом таписону, према нашем мишљењу, представљао је неуспело решење, којим је изглед целог ентеријера био деградиран. Још увек је постојао крајем 1993. године, када смо били у прилици да га видимо и предложимо његово уклањање, верујући да је у питању резултат неке знатно позније интервенције.

[91] Окончане ситуације бр. 19, од 7. 4. 1937. и бр. 51–1, од 9. 8. 1939. Исплаћена укупна сума око 210.000 дин.

[92] Према нашој евиденцији сада се у Савезној скупштини налази само 9 првобитних тепиха, од којих је већина у релативно добром стању. Преосталих 39 потичу из раздобља после 1945. године.

[93] Прва четири су сачувана, док су остала два временом уклоњена.

[94] Сатови овог типа са декоративном оплатом и из сала I и II су сачувани, док је од 100 ком. оних једноставнијих, из кабинета и канцеларија, преостало свега 38. Остали су пострадали или нестали 5. 10. 2000. године. Сви сатови у згради Савезне скупштине су обновљени, а недостајући реплицирани током 2001. године у Индустрији сатова »Инса« у Земуну.

[95] Међу грађевинском документацијом из 1936. године, која је у саставу несређене архивске грађе у Савезној скупштини, налази се обиље података о техничкој опреми новог скупштинског здања, што захтева посебну обраду.

[96] В. Грујић, Нереализована фасадна скулптура за зграду Народне скупштине, у овом тому »Наслеђа«.

[97] М. Гордић, наведено дело, 95–106.

[98] Према резултатима наших истраживања, Пашићева биста била је постављена на мермерну конзолу у првој интерколумнији лево од централног улаза у велику салу. После њеног уклањања на то место постављен је грб Н.Р. Србије. Са супротне десне стране, симетрично, где је касније монтиран грб Н.Р. Хрватске, било је предвиђено место за конзолу са Радићевом бистом, али она никада није била постављена. На оригиналном штуко мрамору са леве стране, уочљива је обнова места некадашње конзоле, док таквих трагова са десне стране нема. Биста С. Радића сада се чува у Народном музеју у Београду.

[99] Архив Југославије, фонд Министарства грађевина, Народна скупштина докумета из 1936–37. г.

[100] Сматра се да је све витраже радио атеље »Станишић« из Сомбора, међутим према окончаној ситуацију од 27.10.1936. за овај посао »предузимачима-лиферантима« Павловићу и Петровићу из Београда исплаћена је сума од 21.809 динара.

[101] Медаљон је уништен после 1945. године, али је сачувана детаљна документација у P=1:1 (Архив Југославије, Фонд Министарства грађевина).

[102] Извођачка документација 1944/45. (несређена архивска грађа Савезне скупштине).

[103] Извештај комисије образоване од стране Министра грађевина решењем бр. 546, од 31. 1. 1946. г, (несређена архивска грађа Савезне скупштине).

[104] Три плана у P=1:333,3 са основама сутерена, приземља и спрата и накнадно уписаним наменама просторија, септембра 1945. г. (несређена архивска грађа у Савезној скупштини).

[105] Све ове бисте уклоњене су 1991. године и пренете у један од магацина сутерена.

[106] Просторије стављене на располагање делегацијама налазиле су се у приземљу скупштинског здања и то: соба 4 (»зелени салон«) Индонезија; 5 Гвинеја; 6 Авганистан; 7 У.А.Р, 11–12 (кабинет председника Скупштине) Југославија; 13 Судан; 14 Непал; 15 Мали; 16 Либан; 21 Кипар; 22 Ирак; 23 Цејлон; 24 Индија; 45 Етиопија; 46 Јемен; 47 Бурма; 48 Куба; 49 Тунис и соба 50 Алжир. Улаз за новинаре био је из Влајковићеве улице и ту су се налазиле и просторије Прес–бироа.

[107] Од ове говорнице пронађени су у једном скупштинском магацину само мањи фрагменти.

[108] Оба стара предња пулта са дуборезним розетама, некадашњих министарских седишта, рађена још за скупштинску зграду у Мањежу, остала су сачувана, будући да су били уграђени у преправљену велику салу.

[109] Део овог намештаја, бригом скупштинских чиновника (посебно столице, полуфотеље и роло ормани) депонован је по скупштинским магацинима и тако, ипак, остао сачуван до наших дана.

[110] О овим радовима постоји обимна документација коју тек треба прегледати и проучити; Испоруке намештаја извршила је фабрика Slovenijales–Stilles из Севнице, ремонт лифтова »Радник« из Београда, а обнову инсталација предузеће »Монтажа« из Београда. У комисији за ове радове учествовао је и представник Завода за заштиту споменика културе града Београда, Ж. Шкаламера (несређена архивска грађа Савезне скупштине).

[111] Крајем деведесетих година прошлог века екипа Народног музеја успела је да изврши каталошку обраду збирке, као и снимање свих слика и скулптура на колор дијапозитивима, што сада представља изузетно значајну изворну грађу.

[112] Успешна рестаурација свих оштећених сликарских дела из некадашње колекције Савезне скупштине обављена је у сликарском атељеу Народног музеја под руководством сликара конзерватора Јована Пантића. До сада су рестауриране 72 слике, а предстоји конзервација још пет теже оштећених, међу којима се налази и једно платно Саве Шумановића, као и шест акварела предатих на конзервацију Народној библиотеци Србије.

[113] Пројект је рађен у Заводу за заштиту споменика културе града Београда, аутор пројекта арх. Светлана Иванчевић.

[114] Грађевинску реконструкцију просторија са обновом штукатуре извела је фирма »Омниспок« из Београда, подове у интарзији, дрвене зидне оплате уз портале са дуборезном орнаментиком, као и маске за радијаторе, »Намештај Живановић« из Крагујевца, а прозоре фирма »Урошевић« из Београда.

[115] Пројект је рађен у Заводу за заштиту споменика културе града Београда, аутори пројекта арх. М. Дедић и арх. С. Иванчевић.

[116] Пројект је рађен у Заводу за заштиту споменика културе града Београда, аутор пројекта др Марко Поповић.

[117] Аутор елабората др Марко Поповић, реализација је у току и планирано је да се заврши до краја 2002 године. На реконструкцији ради акад. вајар З. Кузмановић из Смедерева.

[118] Пројект је рађен у Заводу за заштиту споменика културе града Београда, аутор пројекта др М. Поповић.

[119] Рестаурација намештаја највећим делом је изведена у предузећу »Стари јасен« из Краљева. Тапетарске радове обавили су: предузеће »Темпо«, као и радионице »Бошњачки« и »Луј«, из Београда. Реплике су рађене у фирми »Намештај Живановић« и предузећу »Стари јасен«.

[120] Аутор елабората др М. Поповић.

[121] Рестаурација мобилијара дипломатског салона поверена је фирми »Махагони Деко« из Нове Пазове. Завршетак радова планиран је за крај новембра 2002. године.

[122] Набављено у фирми »Намештај Живановић« из Крагујевца.

[123] Аутор Елабората и посебног Пројекта за обнову бронзаних лустера и аплика, др М. Поповић

[124] Обнову је извршио акад. вајар З. Кузмановић из Смедерева.

[125] Ове радове изводи фирма »Максел« Л. Максића из Београда.

SUMMARY: *Marko Popović*

THE NATIONAL ASSEMBLY BUILDING
RESEARCH DIRECTIONS AND PRINCIPLES OF RECONSTRUCTION

The Parliament building, one of the Belgrade most monumental structures has been for rather long time out of the reach of interest of academic public. It has been declared as cultural monument in 1984 but on that occasion it has been only partially studied. Much later National Museum investigated the collection of paintings in the Federal Parliament, which at that time included 154 works as well as sculptures that were there. In the events of October 5th 2000 the building suffered heavy destruction. It was the pretext to study this valuable edifice in details and to restore all previously lost monumental values, that is to restore it in its original form from 1936. As this works are still in progress the author points to investigation results achieved so far and directions of future search as well as to concepts of restoration of the Federal Parliament building.

First project for construction of the Parliament of Kingdom of Serbia at this location had been made by acknowledged Serbian architect Konstantin Jovanović in 1892 but this project had not been realized. New project, similar to the former and according to which the building was constructed was the work of architect Jovan Ilkić. Foundation stone was laid by king Petar I in August 1907. The construction works were interrupted during First World War and were resumed in 1920 and continued until 1926 but the works have not been completed. Interior decoration including furniture making was finished during 1936-36 after the project of architect Nikola Krasnov. The new Parliament building has been formally opened on October 19th 1936.

Special attention has been paid to artistic decoration. Particularly distinguished are about twenty sculptures, works of well-known Yugoslav sculptors T. Rosandić, P. Palavičini, V. Radauš, F. Kršinić, R. Stijović, T. Kos and others. In addition to stained glass windows and frescoes that adorn some of Parliament rooms at the same time started the establishing of paintings collection. Many works in this collection date from the period after 1945. Unfortunately more than 60 paintings from this collection perished in conflagration or disappeared in October 2000. The remaining paintings (about 90) that were heavily damaged are almost all restored until today.

Mentioned damage was the reason to get down to fundamental reconstruction of the Parliament building. All projects, most of which have already been accomplished, have been made on the basis of original documentation collected in the Yugoslav Archive. In the restoration approach one of basic determinations was equal representation of all the epochs of parliament life of this building. For that reason one special project is intended to restitution of symbols and memorabilia from the period of Parliament construction (Kingdom of Yugoslavia) as well as from the period just passed (SFRY). This concerns also redecoration of rooms-offices and clubs of representatives as well as parliament halls with restored furnishings.

Parliament building with its rich cultural heritage when it is completely restored will reflect continuity of parliamentarism and the state it serves. For the first time this building will be open for general public that is entitled to see and experience not only monumental values but also the milieu where crucial decisions for life and future of the country are made.

List of Illustrations:

1. National Assembly, main facade, detail from the unrealized project design of architect K. Jovanović
2. National Assembly, main facade according to the project design of architect J. Ilkić
3. National assembly, ground-floor plan, 1:400
4. National assembly, first floor plan, 1:400
5. National Assembly, side facade, according to the project design of J. Ilkić
6. National Assembly, elevation (project from 1928, 1:400
7. National Assembly, great hall, plan according to the project of M. Krasnov from 1935
8. National Assembly, great hall, present condition (photographed by the National Mint Institution)
9. National Assembly, small hall (photographed by the National Mint Institution)
10. National Assembly, vestibule (photographed by the National Mint Institution)
11. National Assembly, vestibule, detail (photographed by the National Mint Institution)
12. National Assembly, great hall – conference room